

Hana Breko Kustura

NAJSTARIJI SAKRAMENTAR SREDNJOVJEKOVNE ISTRE IZ 1050. GODINE U KONTEKSTU EUROPSKIH LITURGIJSKIH KODEKSA

Hana Breko Kustura
Odsjek za povijest hrvatske glazbe
HAZU, Zagreb

UDK 264-12(497.5-3Istra)“04/14”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 7.3.2008.
Prihvaćeno: 15.10.2008.

Rad predstavlja analizu sakramentara iz misala Samostana franjevacca konventualaca u Šibeniku, tzv. šibenskog “*Liber sequentiarum et sacramentarium*” iz 1050. godine. Na temelju metode hijerarhijskog promatranja svetačkih imena u sanktoralu i dodatku misala s popisom svetačkih relikvija, a u komparaciji sa srodnim njemačkim, akvilejskim i hrvatskim srednjovjekovnim rukopisima, autorica nalazi argumente za tezu da je riječ o gregorijanskom “rimsko-njemačkom” sakramentaru kopiranom u skriptoriju Tegernsee za uporabu u liturgijskom slavlju bazilike sv. Tome apostola u srednjovjekovnoj Puli.

Ključne riječi: Šibenik, Pula, liturgijske knjige, *Liber sequentiarum et sacramentarium*, skriptorij Tegernsee, rani srednji vijek

Uvod

Cilj je ovog rada predstaviti komparativna istraživanja sakramentara iz kodeksa koji se danas čuva u Šibeniku u Samostanu franjevacca konventualaca, a datira iz 11. stoljeća. Riječ je o liturgijskoj knjizi koja je, zbog svojeg prvog dijela u kojem se nalazi zbirka sekvenci¹ te završnog u kojem je knjiga molitvi, u dosadašnjim muzikološkim radovima nazivana šibenski “*Liber sequentiarum et sacramentarium*”.²

¹ Sekvenca je tip latinskog liturgijskog napjeva zastupljenog u liturgijskim glazbenim knjigama srednjovjekovne Europe od 9. do 16. stoljeća. Tijekom niza stoljeća doživjela je promjene primarno vidljive u odnosu teksta i glazbe, odnosu koji je karakterizirala stroga silabičnost. Jedan je od prvih glazbenih žanrova čiji zapis s notacijom nalazimo već krajem 9. stoljeća pod sinonimima *sequentia* ili *prosa*. Pjevala se nakon aleluje u misi. Studiju ovog žanra vidi u Lori Kruckenberg, *Sequenz, Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, MGG, 2. izdanje, 1998., stupac 1254–1286; te ista, *The Sequence from 1050 – 1150: Study of a Genre in Change*, Disertacija, University of Iowa 1997., rukopis. Usp. Andreas Haug, *Gesungene und schriftlich dargestellte Sequenz: Beobachtungen zum Schriftbild der ältesten ostfränkischen Sequenzhandschriften*. Neuhausen-Stuttgart 1987.; Isti, *Neue Ansätze im 9. Jahrhundert*, Rudolf Stephan und Hartmut Möller (izd.) *Die Musik des europäischen Mittelalters. Neues Handbuch der Musikwissenschaft*, sv. 2, s. 1991., str. 94–128.

² O ovom kodeksu postoji starija literatura: Ivan Barbić, *Starinski šibenski kodeks u samostanu oo.*

Repertoarno-povijesna analiza svih dijelova tog kodeksa,³ deskripcija njegovih paleografskih i kodikoloških karakteristika te poredbena analiza tipa neumatske notacije u kontekstu rukopisa Sankt Gallena, Einsiedelna, Seona i Tegernseea pokazala je da je riječ o najstarijem *misalu* pisanom u bavarskom skriptoriju Tegernsee oko 1050. godine,⁴ najvjerojatnije za uporabu u bazilici sv. Tome u srednjovjekovnoj Puli.⁵

Taj je rukopis pisan karolinškom minuskulom najstariji njemački sekvencijar koji se danas čuva u Dalmaciji. Notiran je adijastematskom neumatskom notacijom.⁶

Na trag da je riječ o eminentnom skriptoriju Tegernsee uputila je ponajprije analiza “kosovalnog” tipa karolinške minuskule kojom je kodeks pisan, poglavito karakteristika njegova slova *y* bez crtice. Ta činjenica predstavlja upravo jednu od bitnih značajki pisma skriptorija Tegernsee.⁷

Franovaca Konventualaca, *Starohrvatska prosvjeta*, Knin 1895., str. 6–27; Frano Radić, Srednjovječni pismeni spomenici u samostanu oo. Konventualaca u Šibeniku, *Starohrvatska prosvjeta*, Knin 1903., str. 59–60; Hans Folnesics, *Die illuminierte Handschriften in Dalmatien*, Leipzig 1916., str. 63; Krsto Stošić, Rukopisni kodeksi samostana sv. Franje u Šibeniku, *Croatia sacra*, sv. 5, Zagreb 1933., str. 21–22; Lovro Županović, Što je to šibenski Liber sequentiarum?, *Telegram*, sv. X, br. 475, Zagreb 6. 06. 1969.

³ Po tipu liturgijske knjige riječ je nepotpunom *misalu* kojem nedostaje kanon mise a sastoji se od: *Sekvencijara*, *Kyriala* s notiranim napjevima *Kyrie* i *Gloria in Excelsis Deo*, *Offertorijala* s notiranim stihovima offertorija, te *Sakramentara* u kojem je cijeli *Gradual* inkorporiran tekstovnim incipitima napjeva misnog proprija. Ova činjenica u dosadašnjim radovima o ovom kodeksu nije bila predmet komparativnih diskursa. O ovom izvoru vidi Dujka Smoje, Liber sequentiarum Xle s. de Šibenik: Ses origines et son intérêt musical, *Musica Antiqua Europae Orientalis*, vol. 6, Bydgoszcz 1982., str. 289–305.; Ista, *Le Liber sequentiarum de Šibenik: à la recherche des sources perdues, Essays Presented to Jože Sivec*, ur. Jurij Snój i Darja Frelih, Ljubljana 2000., str. 35–43.

⁴ Daticiju kodeksa prilikom mojeg studijskog boravka u Erlangenu potvrdio je i prof. dr. Peter Orth, Institut für Alte Sprachen – Mittellatein und Neulatein, Universität Erlangen – Nürnberg, na čemu mu iskreno kolegijalno zahvaljujem. O kontekstu tipa pisma kojemu kodeks pripada usporedi također Bernhard Bischoff, *Paläographie des römischen Altertums und des abenländischen Mittelalters, Grundlagen der Germanistik*, vol. 24, Berlin 1986.; Franjo Šanjek, *Osnove latinske paleografije hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb 1996., str. 34.

⁵ Paleografska, neumatsko-notacijska, kodikološka te repertoarna analiza svih četiriju dijelova šibenskog “Liber sequentiaruma” tema je moje doktorske disertacije iz 2002. godine. Usp. rukopis Hana Breko, *Pulski misal iz 11. stoljeća. Narudžba skriptorija Tegernsee za baziliku sv. Tome u Puli: tzv. šibenski „Liber sequentiarum et sacramentarium”*, doktorska disertacija iz područja muzikologije, obranjena 26. travnja 2002. na Muzičkoj akademiji Sveučilišta u Zagrebu, (mentori: prof. emeritus Sveučilišta u Zagrebu akademikinja Koraljka Kos i prof. dr. Andreas Haug, predstojnik Instituta za muzikologiju Sveučilišta “Friedrich-Alexander” Erlangen – Nürnberg), Knjižnica Muzičke akademije, rukopis, str. 1–260.

⁶ O tipovima srednjovjekovne notacije vidi: Bruno Stäblein, *Schriftbild der einstimmigen Musik, Musikgeschichte in Bildern*, Bd. III, Leipzig 1975.; Solange Corbin, *Die Neumen, Palaeographie der Musik*, vol. I,3, Köln 1977.; Nancy Philips, *Notationen und Notationslehren von Boethius bis zum 12. Jahrhundert. Die Lehre vom einstimmigen liturgischen Gesang, Geschichte der Musiktheorie*, (ur. Thomas Ertelt & Frieder Zaminer), vol. 4, Darmstadt 2000., str. 293–628; Marie-Noël Colette, Marielle Popin, Philippe Vendrix, *Histoire de la notation du Moyen Âge à la Renaissance*, Paris 2003. Analizu neumatske notacije i tabelu svih neuma iz šibenskog kodeksa vidi recentno u Hana Breko, The so called “Liber sequentiarum et sacramentarium” Šibenik, Monastery of Franciscans the Conventuals), 11th Century: The Oldest Medieval Missal of Pula, Istria, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 45/1–2, Budapest 2004., str. 43.

⁷ Usp. Poglavlje “Pismo” iz moje doktorske disertacije.

Komparativno proučavanje iluminiranih vitičastih inicijala kojima su ukrašeni najvažniji dijelovi sanktorala uz odabir crvene, zelene i tirkiznoplave boje povezuju tip iluminacija s tehnikama dokumentiranim u iluminiranim kodeksima Seeona i Tegernseea.⁸ Taj je “skriptorski” segment spomenutog kodeksa u komparaciji s “repertoarnim” bio presudan u daljnjem traganju za lokalitetom – crkvom za koju je kodeks napisan (vidi FAKSIMIL 1). Naime, iz analize inicijala u komparaciji sa svim ostalim dijelovima knjige proizašla je nova hijerarhija važnosti svetačkih imena koja je vodila konačno k detekciji mjesta uporabe tog “šibenskog” misala.

Ekskurs: O skriptoriju Tegernsee u 11. stoljeću

Skriptorij benediktinskoga samostana Tegernsee u Bavarskoj na prijelazu iz 10. u 11. stoljeće postaje istaknuti reproduktivni lokalitet na kojem se kopiraju liturgijske, ali i glazbene knjige.⁹ Vrhunac djelatnosti predstavlja period aktivnosti triju osobnosti: opata Ellingera (do 1041.), opata Sigfrieda (1048. – 1068.) i opata Eberharda II. (1068. – 1091.). Najveći je dio rukopisnih izvora iz Tegernseea danas pohranjen u Münchenu, u Bavarskoj državnoj biblioteci (*Bayerische Staatsbibliothek*).¹⁰ U drugoj je trećini 11. stoljeća skriptorij Tegernsee kroz osobnost autora i prepisivača Otolha utjecao na djelatnost tada sve poznatijeg skriptorija benediktinskoga samostana St. Emmeram u Regensburgu: “Okolo godine 1030. Otolh uvodi kaligrafiju Tegernseea u srednjovjekovni Regensburg.”¹¹

Uzajamne veze Regensburga i Tegernseea u 11. stoljeću dokazuje i mali segment glazbenog repertoara “šibenskog” misala. Naime, on sadrži tropus za melodiju “Gloria in excelsis deo”: *Climmatibus quadris*, koji je tipični primjer regensburške pjevane liturgijske prakse.¹²

⁸ O povijesti iluminacijske tehnike skriptorija Seeon i Tegernsee vidi: Josef Kirmeier – Alois Schütz – Evamaria Brockhoff, *Schreibkunst. Mittelalterliche Buchmalerei aus dem Kloster Seeon*. Katalog zur Ausstellung im Kloster Seeon 28. Juni bis 3. Oktober 1994, Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur, 28/94, Augsburg 1994.; Christine Elisabeth Eder, *Die Schule des Klosters Tegernsee im frühen Mittelalter im Spiegel der Tegernerseer Handschriften, Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und Seiner Zweige*, Hrsg. von der Bayerischen Benediktinerakademie, Band 83, Heft 1–2., Ottobeuren 1972., str. 1–155.

⁹ Vidi tematski katalog srednjovjekovnih glazbenih izvora Tegernseea u Robert Münster, *Thematischer Katalog der Musikhandschriften der ehemaligen Klosterkirchen Weyarn, Tegernsee und Benediktbeuern*, München 1971., Kataloge bayerischer Musiksammlungen. Izdaje Generaldirektion der Bayerischen Staatlichen Bibliotheken.

¹⁰ Usp. Eder, *Die Schule des Klosters*, str. 1–155; Karin Schneider, *Die deutschen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München. Cgm 691–867*, Wiesbaden 1984.

¹¹ Otolh je bio skriptor koji se školovao u Tegernseeu, a kasnije pristupio samostanu St. Emmeram. Svoje je tegernseeški stil prenio na svoje učenike u Regensburgu, pa u brojnim kodeksima, primjerice u kodeksu Berlin, theol. lat. qu. 365, danas pohranjenom u Krakovu, prepoznajemo dvije ruke; prvu samoga Otolha, a drugu jednog od njegovih regensburških učenika. Vidi Hartmut Hoffmann, *Buchkunst und Königtum im ottonischen und frühsalischen Reich, Schriften der Monumenta Germaniae Historica*, Band 30, I i II, Stuttgart 1986., str. 27.

¹² O tropusu iz repertoara srednjovjekovnog Regensburga i vezama s kodeksom od Šibenika vidi u

Prepisivačke djelatnosti u samostanu obnašali su mahom učenici, dok je zadatak kopiranja vrijednih naručenih knjiga bio povjeren odraslim svećenicima u samostanu.¹³

Vrijeme nastanka kodeksa namijenjenog uporabi u Puli, kao i stilske karakteristike karolinškog pisma kosoovalnog tipa, podudarno je sa drugom skriptorskom generacijom skriptorija Tegernsee. Ta se generacija naziva "Otolh grupom".¹⁴

Veliku produkcijsku aktivnost skriptorija Tegernsee tijekom 11. stoljeća apostrofirao je Hartmut Hoffmann navodeći da je upravo pronalazak novih kodeksa, pohranjenih na drugim lokalitetima, bitan pokazatelj iznimne važnosti toga prepisivačkog centra u srednjemu vijeku s obzirom na to da oni "većim dijelom nisu danas u biblioteci domaćeg skriptorija, nego mahom u stranim bibliotekama, što potvrđuje da su bili namijenjeni 'izvozu'".¹⁵

U skupinu pergamenih glazbeno-liturgijskih knjiga namijenjenih izvozu, a nastalih na narudžbu jednog vanjskog crkvenog lokaliteta, pripada i u Šibeniku pohranjeni misal, postajući tako izvozni produkt skriptorija Tegernsee (Vidi FAKSIMIL 2).

Tipizacija sakramentara u kontekstu Ottonske epohe

Dijelovi kodeksa od folija 38 do 170 pripadaju sakramentaru, tj. knjizi celebranta,¹⁶ koja sadrži kompletne tekstove molitvi koje čita i moli svećenik, biskup ili papa.¹⁷ Ta zbirka euholoških tekstova u liturgijskim je kodeksima često kombinirana s misnim kanonom. U našem slučaju kanon, *praefatio*, tj. predslavlje mise, i molitva *Pater noster* u potpunosti nedostaju. Riječ je o folijima 29–38 koji su istrgnuti iz kodeksa, a samostanski je knjižničar ovako zabilježio nestanak tih listova: "Desideruntur folia 29–38 (Canon Missae et Adventus dominicae furtumanum 1953. detectum."

U sakramentaru šibenskoga misala, osim molitvi blagdana i slavlja svetaca, nailazimo i na tekstovne incipite napjeva misnoga proprija koji su inkorporirani u sadržaj sakramentara predstavljajući na taj način zapravo jedan potpuni gradual ugrađen u sakramentar.

Hana Breko, Regensburški tropus u šibenskom misalu, *Glazba i baština*, Zbornik u čast Lovri Župano-
viću, ur. Ennio Stipčević, Šibenik 2002, str. 35–48.

¹³ Hoffmann, *Buchkunst und Königtum*, str. 70.

¹⁴ Na ist. mj.

¹⁵ Isto, str. 420–423. Jedan takav izvor, još uvijek nedefiniranog lokaliteta za koji je pisan u Tegernseeu, jest i Codex germanicus monacensis 716 Bavarske državne biblioteke. Usp. Roman Hankeln, 'Eine Tegernseer (?) Handschrift des 15. Jahrhunderts im europäischen Kontext. Zu Zusammensetzung und Stil des Repertoires von D-Mbs cgm 716', *Miscellanea musicologica* 37, Prag, Arnestus von Pardubice volume, str. 111–131.

¹⁶ Vidi Eric Palazzo, *Historie des livres liturgiques. Le Moyen Âge: des origines au XIIIe siècle*, Beauchesne, Paris 1993., str. 47.

¹⁷ Vidi Felix Heinzer, "Ex authentico scriptus" – Zur liturgischen Stellung des Sakramentars, *Das Sakramentar der Fürstlichen Hofbibliothek Donaueschingen*, Kulturstiftung der Länder Bundesrepublik Deutschland, Land Baden-Württemberg 1996., str. 64.

Ruth Steiner u poglavlju "Sakramentari i rukopisi s tekstovima napjeva misnog proprija" članka *Uvođenje i širenje latinskih liturgijskih napjeva u karolinško vrijeme*¹⁸, na temelju klasifikacije koju je načinila Cyrill Vogel,¹⁹ definirala je ukratko četiri glavna tipa srednjovjekovnih sakramentara.

Prvi je tip tzv. "starogelazijanski sakramentar". Dovršen je oko 628. godine u Rimu za uporabu u rimskim stacionarnim crkvama, dakle za nepapinsku liturgiju. Ovaj je tip sakramentara ostao u uporabi do kraja 8. stoljeća.²⁰ Karakterističan je za područje Galije, a s vremenom je doživio brojne nadopune. Jedini do danas sačuvani primjerci tog tipa sakramentara jesu: Codex regiensis latinus 316, pohranjen u *Biblioteca Apostolica Vaticana*, i rukopisni kodeks, koji se nalazi u Parizu, *Bibliothèque Nationale*, lat. 7193, fol. 41–56.

Drugi tip sakramentara jest tzv. "gregorijanski sakramentar tip 1"²¹, nazvan još i "Hadrianum". Dovršen je u Rimu za vrijeme pontifikata pape Honoriusa I., krajem 7. stoljeća. Namijenjen je papinskoj liturgiji. Najstariji sačuvani tip ove skupine sakramentara jest kodeks napisan za biskupa iz Cambraija. Taj je tip sakramentara u mnogočemu bio nepotpun. Nedostajale su mu mise različitih blagdana, poput mise za nedjelje nakon Uskrsa, mise za nedjelje nakon Duhova i dr. Konačnim nadopunama usavršio ga je Benedikt iz Aniane oko 815. godine.

Treći tip sakramentara je "gregorijanski sakramentar tip 2" – "Padovanski".²² Do danas je sačuvan samo jedan potpuni primjerak tog tipa sakramentara. Pohranjen je u Padovi, u *Biblioteca comunale*, D. 47. Original tog tipa sakramentara nastao je oko 680. godine u Rimu za uporabu u bazilici sv. Petra. Smatra se prilagođenom verzijom gregorijanskog sakramentara tipa 1, za nepapinsku, dakle svećeničku uporabu u Vatikanu. Taj je tip sakramentara, kako ističe Ruth Steiner, bio mahom raširen na području austrijskih i bavorskih biskupija te na području panonskih dijeceza.²³

Posljednji, četvrti tip srednjovjekovnog sakramentara jest tzv. "franačko-gelazijanski" tip. On predstavlja svojevrstu kompilaciju "padovanskog sakramentara" ("gregorijanskog sakramentara tipa 2") i "starogelazijanskog". Ovaj je tip istodobno i papinski i svećenički tip knjige – rimski i galski. Smatra se da je nastao nakon posjeta pape Stjepana II. Franačkom Carstvu oko godine 755.

¹⁸ Usporedi Ruth Steiner, *Sakramentare und Handschriften mit den Texten der Propriumsgesänge, Einführung und Verbreitung der lateinischen liturgischen Gesänge in der Karolingerzeit, Die Grundlegung der europäischen Musikkultur bis ca. 1100, Neues Handbuch der Musikwissenschaft, Band 2, Die Musik des Mittelalters*, ur. Hartmut Möller i Rudolf Stephan, Laaber-Verlag 1991., str. 35–39.

¹⁹ Vidi Cyrille Vogel, *Medieval Liturgy: An Introduction to the Sources* (Revised and Translated by William G. Storey and Niels Krogh Rasmussen, O. P.), Washington 1986., str. 61–105.

²⁰ Usporedi Steiner, *Sakramentare und Handschriften*, str. 35.

²¹ Isto, str. 36.

²² Na ist. mj.

²³ Na ist. mj.

Budući da razdoblje srednjeg vijeka ne poznaje liturgijsku uniformiranost, te da su najraznolikije ritualne ekspresije različitih razdoblja koegzistirale u istoj knjizi, često je vrlo teško jednoznačno odrediti točan tip liturgijske knjige kojoj neki nepoznati kodeks pripada. Svako usvajanje novog ili, pak, liturgijski razvoj zrcalili su se i u samoj liturgijskoj knjizi. Takav je slučaj i sa šibenskim rukopisom, koji bismo, s obzirom na molitvene obrasce, odnosno rubrike (*oratio, super oblata* i *ad complendum*), mogli smatrati specifičnim predstavnikom treće skupine sakramentara, definirane kao "gregorijanski sakramentar tip 2"²⁴ s molitvama koja sadrže standardne obrasce te slavlja svetaca rimskoga – gregorijanskog misala.

U naš su sakramentar umetnute i molitve regionalno štovanih svetaca sjevernotalijanskih i akvilejskih prostora te prostora bavarskih i južnonjemačkih biskupija, neka posebno istaknuta svetačka imena o kojima će biti riječi naknadno, a koja predstavljaju najvjerojatnije kult lokalno štovanog svetačkog sloja.

S obzirom na dataciju kodeksa, "šibenski" sakramentar pripada gregorijansko-rimsko-njemačkoj skupini sakramentara "Ottonskog" razdoblja.²⁵

Budući da je šibenski sakramentar inkorporiran u liturgijsku knjigu koja je nepotpuni *missale plenum*, njegov se karakter u potpunosti uklapa u promjenu koju doživljavaju sakramentari i općenito liturgijsko slavlje mise na kraju 11. stoljeća. Naime, krajem 11. stoljeća pojavom tzv. "privatne mise" celebrant recitira sam za sebe tekstove pjevanih dijelova mise "čak i onih koje izvode ministranti ili zbor."²⁶

Liturgijska knjiga nazvana *missale plenum* rezultat je novog načina tretiranja misnog bogoslužja. Euharistijsko slavlje prestaje biti *actio liturgica* u kojoj celebrant, ministranti, pjevači i narod (puk) surađuju u misi i imaju različite i kooperativne uloge u liturgiji. "Svećenik-celebrant, postaje samostalni tumač, *actor* u ovom liturgijskom procesu, pa mu je stoga bio potreban novi tip knjige."²⁷

S tehničkog je aspekta potpuni misal rezultirao dvjema promjenama koje se ne događaju istodobno i posvuda u isto vrijeme i na isti način. Riječ je, prvo, o reorgani-

²⁴ Vidi Vogel, *Medieval Liturgy*, str. 79: "The Gregorian normally have only three prayers for each mass: *oratio, super oblata, ad completa* or *ad complendum*, whereas the Gelasian books normally have several *orationes*, including a blessing *super populum* at the end." O kategorijama gregorijanskih sakramentara u komparaciji s gelazijanskim tradicijama vidi Emanuel Bourque, *Étude sur les sacramentaires romains 1.*, Vatican 1948. Vidi suvremena kritička izdanja najvažnijih gregorijanskih sakramentara Cambrai, Bibliothèque Municipale, 164. Ed. Jean Desshusses, *Hadrianum ex authentico ad fidem codicis Cameracensis 164*, u *Le Sacramentaire gregorien: Ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits*, 3 vol, 24, 28, Fribourg, Padua, biblioteca Capitolare, D 47, ur. Jean Desshusses, *Gregorianum Paduense ad fidem codicis Paduensis D 47, Sacramentaire greogrien*, vol. 1, dio III., Autun, Bibliothèque Municipale, 19bis, ur. Jean Desshusses, *Hadrianum revisum Anianense cum supplemento, Sacramentaire greogrien*, vol. 1, dio 2.

²⁵ Vogel, *Medieval Liturgy*, str. 61.

²⁶ Isto, str. 105.

²⁷ Op. cit. isto, str. 105.

zaciji sakramentara zbog praktičnih razloga i, drugo, o dodatku drugih knjiga u tip klasičnog sakramentara. Vogel ističe: “Katkad su čitanja ili sami napjevi umetnuti u sanktoral sukladno njihovom kalendarskom mjestu u dijelu misnog proprija. To se naziva *augmentirani* sakramentar. Katkad su lektionari ili antifonariji bili spojeni sa sakramentaram. Taj se tip misala naziva *artificijelni missale plenum*.”²⁸

U sakramentaru misala od Šibenika nekoliko je blagdana svetaca posebno istaknuto iluminiranim inicijalom na početku molitve zvane *oratio collecta*. Njihova je posebnost u misalu važna u kontekstu traganja za mjestom uporabe, tj. crkvom za koju je naš kodeks naručen. Naime, imena karakterističnih svetaca slavljenih u toj knjizi, koja ćemo u nastavku navesti prema hijerarhijskom načelu – od regionalnih do lokalnih – slijedit će metodu što se pokazala vrlo uspješnom, a koju je 1984. uveo Felix Heizer; riječ je o punktualnom “postupku izdvajanja jednog jedinog imena kao vodećeg sveca.”²⁹

Njemački liturgičar i medievist Felix Heinzer u svojem je djelu “Aspekti katalogizacije liturgijskih rukopisa” iz 1984. te poglavito u radu “Ex authentico scriptus” iz 1996. uputio na važnost analize svetačkih slavlja u liturgijskim i glazbenim kodeksima. On je još jednom ukazao na metodu hijerarhijskog promatranja slavlja svetaca unutar glavnog korpusa jedne liturgijsko-glazbene knjige i sugerirao metodu odabira najvažnijeg svetačkog imena, onog što naziva pojmom “Leitheiliger”.³⁰

Cilj je te metode cjelokupnim pregledom sanktorala i repertoara napjeva (posebno sekvenci) stvoriti piramidu slavlja svetaca: od najvažnijih, lokalnih svetaca i patrona određenog crkvenog lokaliteta i regije do svetačkih imena koja pripadaju korpusu zajedničkom većem dijelu knjiga koje slijede ustrojstvo liturgijskog kalendara rimske kurije.³¹

Selekcija slojeva sakramentara moguć je putokaz k otkriću liturgijskog lokaliteta ili crkve za koju je naš misal naručen i u kojoj je služio kao predložak za misno bogoslužje.³²

²⁸ Isto, str. 106.

²⁹ Vidi Felix Heinzer, *Aspekte der Katalogisierung liturgischer Handschriften, Erfahrungen bei der Bearbeitung des Bestandes St. Peter perg. der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe, Codices Manuscripti*, 10, sv. 3, Wien 1984., str. 98–105.

³⁰ Vidi Heinzer, *Aspekte der Katalogisierung*, str. 99. Felix Heinzer, “Ex authentico scriptus” – Zur liturgischen Stellung des Sakramentars, *Das Sakramentar der Fürstlichen Hofbibliothek Donaueschingen*, Land Baden-Württemberg, str. 63–85.

³¹ Reviziju metoda suvremene obrade liturgijskih rukopisa vidi u on line tekstu Felix Heinzer, “Zur Beschreibung liturgischer Handschriften”, Internationale Handschriftenbearbeitertagung in Leipzig, 20. – 22. September 1999.: <http://www.dfg.de/forschungsfoerderung/heinzer.pdf>.

³² Dokaz etabliranja ove metode u suvremenim muzikološko medievističkim istraživanjima vidi recentno u David Hiley (ur.), *Die Erschliessung der Quellen des mittelalterlichen liturgischen Gesangs*, Wolfenbüttler Mittelalter - Studien 18, Wiesbaden 2004.

Šibenski je misal s obzirom na repertoar molitvi koje nalazimo u sanktoralu liturgijskih knjiga bez monastičkog predznaka. Naime, u sanktoralu kodeksa nema nijednog istaknutog imena sveca-zaštitnika pojedinog reda. Ta je činjenica posebno važna jer opovrgava sva dosadašnja istraživanja, pa čak i ona najnovija koja šibenski *Liber*, s obzirom na vrijeme njegova nastanka u 11. stoljeću, povezuju s kontekstom benediktinskoga kruga! U misalu nema posebno istaknutoga imena sv. Benedikta. Njegov se blagdan ovdje komemorira uobičajenim molitvama koje nalazimo u gotovo svim misalima europskih biskupija na kraju 11. stoljeća. Taj je svetac bio sastavni dio gotovo svih gelazijanskih kalendara i sakramentara i pripadao je onom dijelu korpusa srednjovjekovnih repertoara koje Heinzer naziva pojmom "temeljni fond".³³ Benedikt i njegov blagdan u šibenskom kodeksu pripadaju dakle standardnom, nespecifičnom sloju rukopisa. Ta je činjenica, uz konstataciju da u sakramentaru nije prisutan blagdan određenog sveca zaštitnika kojeg crkvenog reda, ključni dokaz pripadnosti šibenskoga kodeksa skupini dijecezalnih, biskupijskih liturgijskih knjiga, a ne monastičkih, u kojima je blagdan sv. Benedikta posebno istaknut. Stoga je teza o benediktinskom kontekstu rukopisa, bez argumenta o istaknutosti toga sveca u sanktoralnom dijelu ili sekvencijaru, zapravo nedovoljno jaka za dokaz i argument o *a priori* monastičkom kontekstu kojemu bi kodeks navodno pripadao, kako nam kazuju prethodna istraživanja. Njihov pregled donosim u nastavku.

Historiografija dosadašnje sanktoralne atribucije kodeksa

Ivan Barbić prvi je istraživač koji je misal iz Šibenika povezao s monastičkim benediktinskim kontekstom. Polazeći od činjenice da se kodeks danas čuva u Samostanu franjevac konventualaca i da je zapravo franjevački red "miljenče benediktinskoga"³⁴ te da su u kasnom srednjem vijeku cijele "obitelji benediktinske franjevačku upravu poprimile"³⁵, a osvrnuvši se isključivo na zlatnim slovima ispisano ime NYKOLAI u sekvenci za blagdan sv. Nikole, biskupa Mire, Barbić šibenski misal dovodi u vezu s benediktinskim samostanom sv. Nikole u Šibeniku, koji se nekada nalazio na današnjem Ljuljevcu.³⁶

Isti navod preuzima i Krsto Stošić.³⁷

³³ Vidi Alexandre Dumas, *Liber Sacramentorum gellonensis, Corpus Christianorum, Series Latina CLIX, Textus*, Tvrnholti, 1981, te suvremeno izdanje gelazijanskoga sakramentara: GeA, *Sacramentario Gelasiano d' Angouleme*, Paris, BN, lat. 816, ed. Cagin, GeG *Sacramentario Gelasiano de Gellone*, Paris, BN, lat. 12048, ed. GeS, *Sacramentario Gelasiano di S. Gallo*, ed. Mohlberg, St. Gallen, Stiftsbibliothek str. 348.

³⁴ Vidi Barbić, *Starinski šibenski kodeks*, str. 20.

³⁵ Isto, str. 21.

³⁶ Usp. isto, str. 21.

³⁷ Vidi Stošić, *Rukopisni kodeksi*, str. 21–22.

Ne istražujući slojeve sakramentara misala, Dujka Smoje u radu o šibenskom *Liberu* iz 1982., ali i u najrecentnijem istraživanju iz 2000., preuzima Barbićev navod o kodeksu kao “rukopisu benediktinskoga samostana sv. Nikole u Šibeniku donešenom u sam grad Šibenik i njegov franjevački samostan OFMConv. prigodom putovanja benediktinaca” proširujući pritom tu hipotezu argumentom o prisutnosti rijetko raširene sekvence *Lauda condignissimae dies* te o važnosti blagdana sv. Nikole u sanktoralu u kojemu je inicijal molitvi blagdana tog sveca upisan zlatnom bojom. To joj daje osnovu za pretpostavku o crkvi sv. Nikole kao mjestu za koje je knjiga pisana.³⁸

Suprotno prethodnim hipotezama, Miho Demović šibenski kodeks dovodi u vezu sa samostanom sv. Nikole u Prahuljama kod Nina pretpostavljajući da je riječ o kodeksu koji predstavlja “bogoslužni priručnik hrvatskog dvorskog biskupa?”.³⁹

Hijerarhija svetačkih imena

Budući da nijednim dosadašnjim istraživanjem sanktorala ovoga kodeksa nije na temelju suvremenih metoda selekcije slojeva sanktorala te odabirom signifikantnih svetačkih blagdana specifičnih za jednu određenu regiju ili lokalitet argumentirano odgovoreno na pitanje gdje je šibenski kodeks mogao biti u uporabi, tj. za koji je lokalitet pisan, nužnim se čini odgovor potražiti istraživanjem na temelju metode koju je sugerirao Felix Heinzer.

Tablični prikazi koji će u nastavku slijediti predstavljaju pokušaj izbora svetačkih imena prema njihovoj važnosti u kodeksu, u odnosu na zastupljenost u sakramentaru i repertoaru sekvenci, kao i prema njihovoj raširenosti u europskim regijama na koje su sva dosadašnja istraživanja uputila. To su: patrijaršija Akvileja, u kojoj razlikujemo dva središta, Akvileju i Cividale, područje istarske biskupije Poreč – Pula, zatim nadbiskupije Salzburg i Freising te, konačno, biskupijska područja srednjovjekovne Dalmacije – Zadar i Split.

Nekoliko je različitih slojeva sakramentara prisutno u kodeksu iz Šibenika. To su: gelazijansko-gregorijanski, franačko-galski, južnonjemački, akvilejski i sjevernotalijanski sloj svetaca.

Najveći dio svetačkih imena pripada gregorijansko-gelazijanskom sloju.

Polazeći od pretpostavke da je moguće mjesto uporabe našega kodeksa na srednjovjekovnom hrvatskom prostoru, navodit ću raširenost karakterističnih svetačkih

³⁸ Usporedi Smoje, *Le liber sequentiarum* XIe s. de Šibenik, str. 293 i Ista, *Le Liber sequentiarum* de Šibenik, str. 12.

³⁹ Miho Demović, *Šibenski “Liber sequentiarum” – bogoslužni priručnik hrvatskoga dvorskoga biskupa?*, *Starohrvatska spomenička baština – Rađanje prvog hrvatskoga kulturnog pejzaža*, ur. Miljenko Jurković i Tugomir Lukšić, Zagreb 1996., str. 202.

imena, u cilju ograničenja lokaliteta za koji je naš misal vjerojatno pisan, uvijek u najsrodnijim regijama na koje su dosadašnja istraživanja uputila. Novost je pri tim usporedbama uvrštavanje do danas neuvrštavanog područja Akvileje te područja biskupija Zadar i Split. Izvor koji nam je dostupan kao predstavnik sakramentara splitskog područja ne predstavlja lokalnu liturgiju splitske dijeceze, već standardni gelazijanski sakramentar za uporabu u katedrali u Splitu.⁴⁰

TABLICA 1 prikazuje franačko-galski sloj svetaca prisutnih, osim u šibenskom izvoru, još i u izvorima iz Cividalea te u rukopisnim kodeksima Istre (Pule), Freisinga, Salzburga, Zadra i Splita⁴¹ (vidi TABLICU 1).

Kako je iz tablice vidljivo, tipični sveci francuskog porijekla Germanus, Remigius i Vedastus zastupljeni su, osim u šibenskom rukopisu, još i u kalendaru iz Pule, Cividalea, Zadra, Regensburga i Freisinga, dok su potpuno izostavljeni u kodeksima patrijaršije Akvileja.

Svetački sloj južnonjemačke tradicije

U šibenskom je sanktoralu karakterističan sloj svetačkih imena južnonjemačke provenijencije koji su za Dalmaciju, međutim, potpuno nekarakteristični (vidi FAKSIMIL 3).

TABLICA 2 prikazuje imena svetaca karakteristična za južnu Njemačku i njihovu raširenost na drugim europskim crkvenim lokalitetima (Vidi Tablicu 2).

Sv. Corbinian, patron biskupije Freising⁴², u samom se Freisingu slavio dvama odvojenim blagdanima. Prvi je na dan 8. IX., a drugi, zvan blagdan prijenosa, redovito se slavio 20. XI. Zanimljivo je da je ime sv. Corbiniana potpuno izostalo iz misnog slavlja crkava sjeverne Italije, Cividalea, Istre (Pule), Seeona, Tegernseea, Ma-

⁴⁰ Usp. Šime Marović, *Splitski sakramentar, Bašćinski glasi*, sv. II, Omiš – Split 1993., str. 67–79. Marović u svojoj studiji ističe: "Proučavajući Sanktoral nismo naišli na blagdan jednog sveca koji se posebno slavi u dalmatinskom području, što nam daje za pravo da zaključimo da rukopis nije nastao u nekom od skriptorija na dalmatinskoj obali. Sveukupna hagiološka analiza navela nas je da podrijetlo izvornika našega Sakramentara potražimo u Francuskoj (dovoljno je prisjetiti se formulara svetaca Krispina, Ciprijana, Kukufata, Germana, Lazara, Leodegardija)." Op. cit. isto, str. 85.

⁴¹ Sakramentar splitske crkve predstavlja breviar iz 1291. godine. Analizu slojeva njegova sakramentara vidi u Anna Vildera, *Il breviario di Split (a. 1291) del Museo Correr di Venezia, Sulle tracce di un storia perduta*, u: *Srednjovjekovne glazbene kulture Jadrana, Mediaeval Music Cultures of the Adriatic Region*, Proceedings of the International Musicological Symposium held in Split, Croatia, on May 21 – 24, 1997, ur. Stanislav Tuksar, Zagreb 2000., str. 125–178. O sanktoralu ovoga kodeksa vidi Francesco Facchin, *Il santorale nell'antifonario del Tesoro della Cattedrale di Split*, u: *Srednjovjekovne glazbene kulture Jadrana, Mediaeval Music Cultures of the Adriatic Region*, Proceedings of the International Musicological Symposium held in Split, Croatia, on May 21–24, 1997, ur. Stanislav Tuksar, Zagreb 2000., str. 65–84.

⁴² Usp. Hermann Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover 1982., str. 43.

inza i drugih sjevernonjemačkih dijezeza, dok je u misnom kalendaru Regensburga prisutno tek kao kasniji dodatak.

Znakovitim se čini njegov blagdan 20. XI. u rukopisima Zadra i u šibenskom rukopisu u kojem se komemorira svojim rujanskim blagdanom, 8. IX. Prisutnost sv. Corbiniana u šibenskom kodeksu možemo shvatiti dvoznačno. Prvo, kao jedan od dokaza da je kodeks napisan na južnonjemačkom prostoru biskupije Freising⁴³ i, drugo, kao dokaz određenih crkveno-političkih veza skriptorija u kojem je kodeks naručen i napisan te lokaliteta *za* koji je pisan!⁴⁴ Sv. Corbinian, međutim, nije prisutan, osim u Zadru, u liturgiji drugih dalmatinskih kodeksa.

Molitve blagdana sv. Corbiniana donosimo u transliteraciji u nastavku.

MOLITVE SV. CORBINIANU

Deus qui multitudinem populorum beati Corbiniani
confessoris tui atque pontificis instantia ad agnitionem
tui nominis vocare dignatus es. Concede propitius ut cuius
sollemnia colimus patrocinia sentiamus.⁴⁵

SECRETA

Accepta sit in conspectu tuo domine nostre humilitatis
oblatio et sancti confessoris tui Corbiniani fiat
supplicatione salutaris pro eius sollemnitate tue
maiestati defertur.⁴⁶

AD COMPLENDUM

Supplices te rogamus omnipotens deus ut intercedente
sancto Corbiniano confessore tuo atque pontifice in cuius
festivitate haec celestia sacramenta sumpsimus et tua in
nobis dona semper multiplicas et vitam nostram ab omnium adversitate defendas.

Ime sv. Afre prisutno u sakramentaru, ali i u relikvijaru,⁴⁷ direktna je indicija veze našega sakramentara s južnonjemačkim područjem. No njezin je blagdan pot-

⁴³ Vidi Karl Gustav Fellerer, *Beiträge zur Geschichte Freising's von den ältesten christlichen Zeiten bis zur Auflösung des Hofes 1803*, Freising 1926.; Otto Ursprung, *Freising's mittelalterliche Musikgeschichte*, Wissenschaftliche Festgabe zum Korbinianjubiläum, München 1924.

⁴⁴ O skriptoriju Freising i njegovim vezama s produkcijom istaknutog skriptorija Seeon vidi u Hoffmann, *Buchkunst und Königtum*, str. 416–420.

⁴⁵ Ova je molitva zapravo stara molitva za sv. Bonifaciusa koja je prerađena za Corbiniana. Usporedi Dom Placide Bruylants, *Les Oraisons du Missel Romain, Texte et Historie, Oratium textus et usus juxta fontes, Etudes Liturgiques*, vol. II, Louvain 1952., str. 127.

⁴⁶ Isto, molitva pod br. 1000, str. 320.

⁴⁷ Oficij i obradu srednjovjekovnih izvora koji sadrže kompletni časoslov u čast sv. Afre vidi recentno David Hiley i Walter Berschin (ur.), Hermanus Contractus (1013 – 1054). *Historia Sanctae Aefrae Martyris Augustensis*, *Seria Historiae, Musicological Studies*, 65/10, ur. L. Dobszay, B. Haggh, R. Steiner, Ottawa 2004.

puno izostao u rukopisima iz Akvileje,⁴⁸ dok je, međutim, prisutan u liturgijskim glazbenim kodeksima iz Cividalea, Salzburga, Freisinga. U Regensburgu se blagdan sv. Afre slavio tek od kasnog 12. stoljeća.⁴⁹ U kontekstu glazbenih rukopisa hrvatskog porijekla Afra je prisutna u kodeksu *Missale Zagrabiense* IV. c. 59 pohranjenom u Arhivu HAZU.⁵⁰

Afra u kontekstu zagrebačkoga obreda pripada ranom sloju južnonjemačkih svetaca. Nalazimo je i u prvim glazbenim kodeksima novoosnovane biskupije Zagreb koji su doneseni s mađarskog područja, a nastali su pod njemačkim utjecajem.⁵¹

Afra je prisutna u hagiografiji srednjovjekovne Istre, točnije, Pule, već od 11. stoljeća. U to je vrijeme pulski benediktinski samostan sv. Mihovila imao posjed "*in loco qui vocatur santa afra*".⁵²

Na isti dan kad se u našem kodeksu slavi blagdan sv. Afre predviđen je i blagdan sv. Donatusa. Isti je slučaj - Afra i Donatus kao *eodem die* i u misalu iz Seeona, Wi 1845.

MOLITVE SV. AFRI (fol. 99)

Familiam tuam quesumus domine supplican-
tem propitius respice ut que te inspirante deposcit
sanctae Aefrae martyris tue patrociniis
consequatur.

SECRETA

Sacrificium domine qued desideranter offerimus
gratum tibi beata Aefra suffragatrix efficiat. Per dominum⁵³

⁴⁸ Usp. Raffaella Camilot-Oswald, *Die liturgischen Musikhandschriften aus dem mittelalterlichen Patriarchat Aquileia*, Teilband 1, *Monumenta monodica medii aevi*, Subsidia, Band II, Kassel 1997., str. CXXXI.

⁴⁹ Vidi Raffaella Camilot-Oswald, *I Manoscritti liturgico-musicali del Patriarcato di Aquileia: analisi preliminare del repertorio*, *Srednjovjekovne glazbene kulture Jadrana, Mediaeval Music Cultures of the Adriatic Region*, ur. Stanislav Tuksar, Zagreb 2000., str. LXV.

⁵⁰ Vidi Dragutin Kniewald, *Zagrebački liturgijski kodeksi XI. – XV. stoljeća*. *Codices liturgici manuscripti zagrabiensis a saeculo XI. usque ad finem s. XV.*, *Croatia Sacra, Arhiv za crkvenu povijest Hrvata*, br. 19, god. 10, Zagreb 1940., str. 50.

⁵¹ Blagdanom sveta Afre započinje i rukopisni zagrebački brevijar iz 13. stoljeća MR 67, kojeg spominju i dva najstarija inventara zagrebačke stolne crkve: "Primo unum Breviarium satis magni voluminis, habens in principio Officium de sancta Aefra..." Usp. Kniewald, *Zagrebački liturgijski kodeksi*, str. 72. O prvim kodeksima biskupije Zagreb vidi kratki prikaz s popisom bibliografije u Hana BREKO, *Mittelalterliche liturgische Gesangbücher der Diözese Zagreb, Arti musices*, god. 28, br. 1–2, Zagreb 1997., str. 3–17.

⁵² Vidi *Codice Diplomatico Istriano* (dalje CDI), 1, izd. Pietro Kandler, Trieste 1862. – 1865., pretisak 1986., br. 87 (1005), str. 187. O sv. Afri vidi Bernhard Schimmelpfennig, *War die Hl. Afra eine Römerin?*, in *Vera lex historia. Studien zu den mittelalterlichen Quellen.*, Köln 1993., str. 277–303.

⁵³ Vidi varijantu u Anton Hänggi – Pascal Ladner, *Missale Basilense saec. XI (Codex Gressly)*, Band I. i II., *Spicilegium friburgense, Texte zur Geschichte des Kirchlichen Lebens*, Freiburg 1994., str. 357, koja je potpuno podudarna s našim izvorom.

AD COMPLENDUM

Beate Afre martyris tua domine suffragiis exoramus. Ut
percepti sacramenti tui nos virtute defendas.

Sljedeći svetac njemačkoga sloja kojeg nalazimo u kodeksu od Šibenika jest sv. Lantbert – nadbiskup Freisinga⁵⁴. U sanktoralu ga nalazimo zastupljenog jesenskim blagdanom 17. IX. Ime sv. Lantberta nalazimo i u popisu relikvijara. On pripada također sloju svetaca za koje možemo pretpostaviti da imaju direktne veze s mjestom, tj. crkvenim lokalitetom i skriptorijem u kojem je kodeks pisan. Naime, njegov blagdan potpuno izostaje iz kalendara srednjovjekovne Akvileje i Cividalea. Ni na istarskom ga području ne susrećemo, no na njemačkom je području on svetac koji se smatrao patronom Seeona!⁵⁵ Iznimno svečano slavljen blagdan sv. Lantberta nalazimo u gotovo svim liturgijskim rukopisnim kodeksima iz Seeona, ali i ne samo Seeona! Nalazimo ga primjerice i u rukopisu Bamberg lit. 7, Kassel 4 theol. 25 iz Prüfenninga. “U svim ovim izvorima sv. Lantbert ima posebnu ulogu, pa čak i u kodeksima koji nisu bili namijenjeni uporabi u samom Seeonu.”⁵⁶

U kontekstu crkvenih područja hrvatskoga srednjovjekovlja biskupija Freising od 11. je stoljeća posjedovala određena prava na posjede u Istri. Istra je u vrijeme vladavine kralja Petra Krešimira IV. bila dio Njemačkoga Carstva.⁵⁷ Veći se dio lokalnih svetaca Freisinga štovao u srednjovjekovnoj Puli, kako svjedoči najstariji sačuvani pulski kalendar.⁵⁸

Posebno isticanje imena patrona skriptorija u kojem je kodeks pisan, iako možebitno nije nužno morao biti namijenjen uporabi na istom lokalitetu, čest je slučaj u srednjem vijeku.⁵⁹

Sv. Lantberta u kontekstu kodeksa dalmatinske provenijencije nalazimo još samo u kalendaru beneventanskih rukopisa iz Zadra te u kalendaru benediktinskoga samostana sv. Krševana, kako je razvidno iz TABLICE 2.

U traganju za mjestom nastanka i uporabe toga kodeksa prisutnost njemačkoga sloja svetaca upućuje na uske veze između bavarskog područja i mjesta, tj. crkve za koju je naš kodeks pisan.

⁵⁴ Usp. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 72.

⁵⁵ Vidi Hoffmann, *Buchkunst und Königtum*, str. 403: “Lantbert war der Patron von Seeon!”.

⁵⁶ Isto, str. 403.

⁵⁷ Vidi CDI 1, s. 220, br. 105 (1067). Usp. geografsku kartu Josip Lučić, *Hrvatska u doba narodnih vladara*, Zagreb 1992.

⁵⁸ Vidi Bernhard Schimmelpfennig, Heilige kennen keine Grenzen, Überlegungen zu einem Kalendar aus Pula (Istrien), in *Grenzen erkennen – Begrenzungen überwinden*, Festschrift für Reinhard Schneider zur Vollendung seines 65. Lebensjahrs, ur. Wolfgang Haubrichs – Kurt – Ulrich Jäschke – Michael Oberweis, Sigmaringen 1999., str. 375.

⁵⁹ Isto, str. 403.

Sakramentar u kontekstu liturgije patrijaršije Akvileja

U pokušaju ograničenja regije za koju je pisan šibenski misal iznimno je važan sloj svetačkih imena koja se smatraju zaštitnicima patrijaršije Akvileja (vidi FAKSIMIL 4).

Područje sjeverne Italije predstavlja svojevrsno križanje različitih liturgija i tradicija. Ono je očito, kako u repertoaru, tako i u nizu najdivergentnijih notacija, o čemu svjedoče izvori toga područja: "već su spomenuti različiti tipovi notacije u talijanskim kodeksima, kao i prisutnost njemačke notacije u Monzi, Bobbiou, zatim bretonske notacije u Paviji i konačno lotrinške notacije u Comou."⁶⁰

Za naše je istraživanje važna činjenica da je upravo u sjevernoj Italiji i njezinu repertoaru sekvenci, npr. u rukopisu Ivrea 60, uočljiv utjecaj njemačkih sekvencijara.⁶¹

Vežu njemačkih biskupija i sjevernotalijanskih lokaliteta objašnjava i činjenica da su brojni njemački klerici imali istaknute pozicije u crkvama Italije tijekom ranoga srednjeg vijeka, tako da snažan utjecaj njemačkih repertoara na sjevernotalijanske ne iznenađuje.⁶²

U ovom je kontekstu znakovit primjer prisutnosti njemačke verzije uskrsnog dijaloga "Visitatio sepulchri" u akvilejskom rukopisu Udine 234, iz 11. stoljeća. Razlog tomu leži u činjenici da su augsburški kanonici djelovali u patrijaršiji Akvileja u 11. stoljeću, dakle upravo u vrijeme nastanka našega kodeksa. Među njima su bitni Eberhard i Heinrich.⁶³

Tri sveca iz šibenskog sakramentara posebno su karakteristična za akvilejsko područje. Oni su istodobno potpuno nepoznati rukopisnim izvorima njemačkoga područja.

TABLICA 3 prikazuje sloj akvilejskih svetaca u sanktoralu našega izvora, a u komparaciji s gelazijansko-gregorijanskim sanktoralom, mađarskim izvorima, kodeksima njemačkog, istarskog, dalmatinskog i talijanskog područja (vidi Tablicu 3).

Posebnim molitvama istaknuti blagdan sv. Hermagore i Fortunata ukazuje na srodnost šibenskog kodeksa s nizom sjevernotalijanskih, poglavito akvilejskih kodeksa u kojima je njihov blagdan iznimno svečano slavljen. Sv. Hermagora glavni je patron patrijaršije Akvileja.⁶⁴

⁶⁰ Vidi David Hiley, *Western Plainchant. A Handbook*, Oxford 1993., str. 585. Vidi također i Alejandro Enrique Planchart, *Italian Tropes, Mosaic*, vol. 18, no. 4, 1985., str. 11–31.

⁶¹ Usp. Hiley, *Western Plainchant*, str. 585.

⁶² Na ist. mj.

⁶³ Na ist. mj.

⁶⁴ Vidi Camilot-Oswald, *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. LXXXII. O oficiju sv. Hermagore vidi Raffaella Camilot-Oswald, *L'Ufficio di s. Ermagora nella Tradizione manoscritta di Aquileia/Cividale e a San Marco: esame comparativo delle fonti*, *Da Bisanzio a San Marco, Musica e Liturgia*, ed. Giulio Cattin, Venezia 1997., str. 209–239.

Blagdan Hermagore i Fortunata u svim je akvilejskim gradualima, ali i u rukopisnim kodeksima Cividalea, slavljen 12. VII.

Zanimljivo je da nijedan kodeks njemačke provenijencije ne bilježi blagdan sv. Hermagore i Fortunata, što nam dopušta pretpostavku da je riječ o izravnoj vezi šibenskog kodeksa sa sjevernotalijanskim prostorom patrijaršije Akvileja.

Posebno je svečano njihov blagdan slavljen u kalendaru najstarijeg misala iz Pule.⁶⁵

Hermagora i Fortunat⁶⁶ smatraju se učenicima i sljedbenicima utemeljitelja akvilejske kršćanske zajednice – evanđelista Marka.⁶⁷

Na hrvatskom su prostoru sv. Hermagori bile posvećene dvije crkve u Štinjanu u blizini Pule.⁶⁸ U samoj je Puli oko 500. godine bila izgrađena trobrodna crkva sv. Hermagore kojom su “prvi puta pokucali na vrata umjetničkoga stvaranja razvijeniji bizantski umjetnički oblici koji su nakon 538. ispisali neke od najljepših stranica u likovnoj povijesti Pule i Puljštine.”⁶⁹ “Pored ove osebnosti crkva je dala starokršćanskoj arheologiji i relikvijarij od slonove kosti...”⁷⁰

U Splitskom brevijaru iz 1291. godine imena sv. Hermagore i Fortunata javljaju se kao odvojeni zazivi u litanijama na fol. 27r–27v.⁷¹ Njihov se blagdan u splitskom kalendaru slavi 12. VII.⁷²

Sv. Hermagori i Fortunatu posvećene su posebne molitve na fol. 93v:

MOLITVE SV. HERMAGORI I FORTUNATU
IN NATIVITATE S. MARTYRUM HERMACHORE ET FORTUNATI
Eodem die Sancta Margareta virg.
ORATIO COLLECTA
Intervenientibus domine sanctis martyribus tuis
Hermachora et Fortunato ecclesiae tue quesumus voces
placatus admitte ut destructis adversitatibus universis
secura tibi serviat libertate.

⁶⁵ Vidi Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 372.

⁶⁶ O akvilejskim patronima Hermagori i Fortunatu vidi Giuseppe Vale, *I santi Ermachora e Fortunato nella liturgia di Aquileia e di Udine*, 1910.

⁶⁷ Vidi Pio Paschini i Pietro Cannata, *Ermagora e Fortunato*, *Bibliotheca sanctorum*, Bd. 5, Roma 1964., stupac 10–21.

⁶⁸ Usporedi Branko Marušić, *Istra u ranom srednjem vijeku*, Kulturno povijesni spomenici Istre, III, ur. Boris Bačić i Branko Marušić, Pula 1960., str. 13, 33. Vidi Branko Marušić, *Kasnoantička i bizantska Pula*, Pula 1976., str. 12–16.

⁶⁹ Marušić, *Kasnoantička i bizantska Pula*, str. 15.

⁷⁰ Isto, str. 16.

⁷¹ Vidi Vildera, *Il breviario di Split*, str. 143. U litanijama splitskoga brevijara imenu Sv. Hermagore slijede sv. Apollinar i Domnio. Sva su tri biskupa navedena u litanijama naposredno nakon sv. Anastasia. Usp. Vildera, *Il breviario di Split*, str. 126.

⁷² Na ist. mj.

SECRETA

Munera humilitatis nostrae domine que pro sanctorum
tuorum Hermachore et Fortunati gloriosa passione et sollemnitate offerimus
quesumus propitius intueri
dignare ut ipsorum intercessione tam ad profectum
corporis quam anime salutaria nobis consueta
misericordia pervenire concedas.

AD COMPLENDUM

Sumentes domine caelestis dona mysterii quesumus ut
sanctorum martyrum tuorum Hermachore et Fortunati
adiuvenmur meritis quorum sollemnitate ac debita
veneratione laetamur.

Tekst molitava za blagdan sv. Hermagore i Fortunata od dijela teksta *Universis...* potpuno je podudaran s molitvama rimskoga misala koje nalazimo u Bruylantsovoj ediciji molitvi rimskog misala. To se posebno odnosi na oracije secreta i poslijepričetne molitve.⁷³

Zanimljivo je da je isti dan, dakle 12. VII., u misalu iz Šibenika zabilježen i blagdan sv. Margarete, antiohijske mučenice, kao *eodem die s. Margaretha*. Njezin blagdan slavljen 12. VII. nalazimo, osim u našem kodeksu, još i u rukopisnim kodeksima nadbiskupije Salzburg i njezinih sufraganskih crkava,⁷⁴ dok se njezin blagdan na dan 13. VII. slavio iznimno svečano u srednjovjekovnoj Puli.⁷⁵

Zanimljivo je da je kult regionalnog, ugarskog blagdana sv. Margarete zabilježen u rukopisnim kodeksima srednjovjekovnih mađarskih dijeceza. U njima je blagdan sv. Margarete jedan od *Festa peculiaris Hungariae*.⁷⁶

Blagdan sv. Margarete 12. VII. na ovom je mjestu znak izravne veze našega kodeksa s područjem nadbiskupije Salzburg, ali i dokaz blizine utjecaja mađarskih dijeceza.

Iznimno veliku važnost ima sveta Margareta zastupljena svojom pasijom u Splitском brevijaru iz 1291. Muzeja Correr u Veneciji. Tamo sv. Margareta ima posebno istaknut kult koji do danas nije u potpunosti razjašenjen.⁷⁷

Blagdan sv. Margarete na akvilejskom području zabilježen je samo u rukopisnim kodeksima Cividalea, i to 20. VII.⁷⁸

⁷³ Vidi Bruylants, *Les Oraisons du Missel Romain*, nr. 517.

⁷⁴ Usp. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 77.

⁷⁵ Vidi Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 377: "Die antiochische Martyrin Margareta, 13. Juli, ist in unserem Kalendar durch rote Tinte hervorgehoben, dies spricht für eine relativ grosse Verehrung in Pula".

⁷⁶ Usp. Polycarpus D. Radó, *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae, I, Libri ad Missam pertinentes*, Budapest 1973., str. 17.

⁷⁷ Vidi Vildera, *Il breviario di Split*, str. 138.

⁷⁸ Usp. Camilot-Oswald, *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. CXXX.

Sv. je Margareta dakle dokaz veze našega sakramentara s područjem nadbiskupije Salzburg. Istodobno je to i dokaz da je taj kodeks pisan za područje koje je bilo svojevrsna kontaktna zona između istočnoeuropskog, mađarskog područja te nadbiskupije Salzburg i njezinih sufragana.

No Margareta svjedoči i o zanimljivoj vezi s liturgijom srednjovjekovne Pule!

Na tragu veze s patrijaršijom Akvilejom jest i blagdan sv. Donata, 7. VIII., koji se u šibenskom kodeksu slavi *eodem die*, dakle isti dan kada i sv. Afra. Sv. Donat patron je Cividalea, no njegov je blagdan u akvilejskim knjigama slavljen 21. VIII.⁷⁹ Blagdan sv. Donata na dan 7. VIII. jest blagdan propisan u kalendaru gelazijanskoga sakramentara.⁸⁰

U misalu Pule, kao i rukopisnim kodeksima Zadra, njegov je blagdan slavljen 7. VIII. Jedino ga rukopisni kodeksi Cividalea u kojima on ima status patrona slave 21. VIII.

MOLITVE SV. DONATUSU (fol. 99)

Deus tuorum gloria sacerdotum presta quesumus ut
sancti martyris tui et episcopi Donati cuius festa gerimus
auxilium sentiamus. Per dominum nostrum⁸¹

SECRETA

Presta quesumus domine ut intercessione sancti martyris
tui Donati quem in laude nominis tui dicatis muneribus
honoramus. Pie nobis devotionis fructus accrescat.

AD COMPLENDUM

Tua sancta sumentes quesumus domine ut beati Donati
martyris tui atque pontificis foveant nos continuata presidia.⁸²

Ova posljednja molitva podudarna je u potpunosti s obrascem molitve za sv. Apollinarisa kojeg nalazimo u popisu molitvi rimskoga misala.⁸³

Najistaknutija svetačka imena sanktorala – “der Leitheilige” i istarska tradicija

Slijedeći metodu selekcije svetačkih imena prema istaknutosti njihovih blagdana u sakramentaru, a prema načelu selekcije svetaca od regionalnih k lokalnima, koncentrirajući se pritom na važnost tzv. “vodećih svetaca” koje je sugerirao Felix Heinzer,⁸⁴ dolazimo do ključnog mjesta našega misala – naime do trenutka raščlambe najvažnijih svetačkih imena.

⁷⁹ Usp. isto, str. LXXXII.

⁸⁰ Vidi tabelu Sanctorale Gelasiano-Grégorianum u Radó, *Libri liturgici manuscripti*, str. 14. Usp. također Marović, *Splitski sakramentar*, str. 75.

⁸¹ *Missale romanum*, Mediolani, 1474. ur. Robert Lippe, vol. I., London 1899., str. 362.

⁸² U potpunosti je konkordantna s molitvom Nr. 1152 u Bruylants, *Les Oraisons du Missel Romain*.

⁸³ Vidi Bruylants, *Les Oraisons du Missel Romain*, oracija br. 1152, str. 335.

⁸⁴ Vidi Heinzer, “Ex authentico scriptus”, str. 63–85.

Najveći iluminirani vitičasti inicijal nalazi se na fol. 118v, kod slova D riječi *Deus* kojom počinje molitva collecta blagdana svetoga Thomae apostola. Rubrika koja najavljuje blagdan jest: IN NATIVITATIS SANCTI THOME APOSTOLI. U molitvama koje ju slijede ime SV. THOMAE upisano je zlatnim slovima! (vidi FAKSIMIL 5)

Usporedimo li iznimno važnu ulogu sv. Tome apostola u sekvencijaru u kojem je posebno skladana sekvenca, tj. unikatni napjev *Armonia concinanns* posvećen tom svecu, a njegovo ime (i ovdje!) upisano zlatnim slovima, možemo konstatirati da je upravo sv. THOMAS APOSTOL najvažnije svetačko ime cjelokupnoga našega kodeksa – ono što Felix Heinzer označuje terminusom “*der Leitheilige*”.⁸⁵

Koje je liturgijsko područje u kontaktu njemačkog i sjevernotalijanskoga područja koje je toliko istaknuto i svečano štovalo kult sv. Thomasa (Tome) apostola? Odgovor na to pitanje ujedno je i odgovor na pitanje lokaliteta za koji je naš kodeks naručen u bavarskom skriptoriju Tegernsee.

I dok su prva molitva i molitva secreta blagdana sv. Thomae koje nalazimo na fol. 118v našega kodeksa potpuno podudarna s molitvama koje propisuje rimski misal, dotle molitva *Ad complendam* nema konkordanci:

MOLITVE SV. THOMASU APOSTOLU – SCI THOMAE APOSTOLI

ORATIO COLLECTA

Da nobis, quaesumus, Domine, beati THOMAE apostoli tui sollemnitatibus gloriari:
ut eius semper et patrociniis sublevemur;
et fidem congrua devotione sectemur.
Per Dominum nostrum.⁸⁶

SECRETA

Debitum Domine, nostrae reddimus servitutis, suppliciter exorantes:
ut, suffragiis beati Thomae apostoli, in nobis tua munera tuearis,
cuius honorando confessione laudis tibi hostias immolamus.
Per dominum⁸⁷

AD COMPLENDUM

Conserva in nobis domine misericordiam tuam et quos sacramenti tui participatione
recreasti intercedente
beato THOMA apostolo tu aeternae vitae quos dignos efficias.⁸⁸

Drugi je po veličini inicijal blagdana Marijina Uzašašća – ASSUMPTIO MARIAE. S obzirom na kasnosrednjovjekovni iznimni kult Blažene Djevice Marije u brojnim

⁸⁵ Usp. Heinzer, *Aspekte der Katalogisierung*, str. 99.

⁸⁶ Ova je molitva u potpunosti podudarna s molitvom rimskog misala. Usp. *Missale romanum*, str. 478. Usp. Anselme Davril O. S. B, ur., *The Winchcombe Sacramentary* (Orleans, BM 127), London 1995., str. 207.

⁸⁷ Isto, str. 479.

⁸⁸ Ova molitva nema konkordanci u poznatim sakramentarnim obrascima.

europskim dijecezama, važnost njezina blagdana u našem slučaju možemo detektirati tek u kontekstu ostalih vodećih svetačkih imena.

Treći po veličini slijedi na fol. 117v veliki ukrašeni inicijal blagdana sv. Nikole: IN NATIVITAS SANCTI NYCOLAI EPISCOPI. Poput imena sv. Thomae, i ime je NYCOLAI u molitvama toga svetačkog blagdana ispisano zlatnim majuskulnim slovima.

Sva su dosadašnja istraživanja konteksta i mjesta uporabe šibenskoga kodeksa potpuno zanemarila analizu sanktorala i sakramentara toga rukopisa kao ključni dokaz njegove pripadnosti jednom određenom obredu.

Istodobno su potpuno previdjela činjenicu o dominantnoj istaknutosti i prevlasti imena sv. Thomae apostola u cijelom kodeksu.

Dokaz su tomu, podsjetimo: unicum sekvenca sv. Thomasu apostolu, *Armonia concinanns*, s abecedarijem koji je u strukturi sekvenci često uputa da je riječ o patronu, zatim bogati iluminirani inicijal, najveći u kodeksu.

Svi su autori do sada prihvaćanjem pretpostavke Ivana Barbića isticali premoć imena sv. Nikole, koji zapravo nije najistaknutije ime kodeksa! Njegov je blagdan drugi po važnosti. Polazeći od ideje sv. Nikole kao vodećeg sveca misala, sva su dosadašnja istraživanja bila usmjerena k traganju za benediktinskim samostanom sv. Nikole na hrvatskom prostoru.

S obzirom na iznimno veliku raširenost kulta sv. Nikole u srednjovjekovnim europskim dijecezama, kako je razvidno iz TABLICE 4, važnost njegova blagdana možemo razumjeti tek na temelju analize cjelokupne skupine najistaknutijih svetaca našega kodeksa, tj. tek u kontekstu analize ostalih istaknutih imena: apostola Tome, Djevice Marije, Mihovila i Maura.

MOLITVE SV. NIKOLE⁸⁹ (fol. 117v)

Presta quesumus domine tuis supplicibus beati NYCOLAI confessoris tui atquae pontificis festa celebrantibus, ut sicut per eius suffragia multos ab ipso mortis precipicio mirabiliter liberasti. Ita et nos eodem interveniente a peccatorum nostrorum periculis eripere digneris. Per dominum

SECRETA

Inmensa largitatis tua clementia domine nobis semper assit que et haec presentia libamina celesti benedictione santificet et per dilecti confesoris tui atque pontificis NYCOLAI preces nos metipsos tibi pro acceptabili hostia preparat.

AD COMPLENDUM

Celestis domini sacramentis pro reparatione nostra perceptis supliciter te domine deprecamur ut intercessione beati confessoris tui atque pontificis NYCOLAI cuius sollempnia celebramus eadem nobis ad corporis et anime medelam prevenire sentiamus. Per dominum

⁸⁹ Nema konkordanci.

U kontekstu hrvatskih prostora u Istri je kult sv. Nikole prisutan u Pazinu, gdje mu je posvećena župna crkva, te Golgorici, gdje se Nikola javlja kao patron crkve.

Istaknuto mjesto u našem kodeksu ima i sv. Mihovil, čiji je kult, kako nam svjedoči gornja tablica, bio raširen u liturgijama brojnih europskih dijeceza.

Zajedno s imenima apostola Tome, Blažene Djevice Marije, Nikole i Maura, sv. Mihovil predstavlja smjernicu traganja za lokalitetom uporabe našega misala.

Tri molitve za blagdan sv. Maura

Na posljednjem se listu (fol. 170 verso) našega sakramentara, nakon različitih zavjetnih misa, nalazi jedan kasniji dodatak posvećen blagdanu sv. Maura.

Taj je dodatak pisan neposredno nakon dovršetka kodeksa, dakle krajem 11. stoljeća. Molitve blagdana mučenika Maura upućuju na to da je skriptor prigodom pisanja naručene knjige zaboravio umetnuti ime sv. Maura, koji je očito važan u lokalno-regionalnoj liturgiji mjesta uporabe našega misala. Iako je zadnji list nečitak, tri molitve donosimo u transliteriranom obliku:

BEATO MAURO

Deus qui beato Mauro sacerdoti et martyri tuo virtutem atque victoriam tribuisti
presta quesumus ut dum eius merita veneramur imitari studia valeamus.

Per dominum

SECRETA

Suscipe quesumus domine munera dignanter oblata et beati Mauri sacerdotis et
martyris tui suffragantibus meritis

ad nostrae salutis auxiliarum pervenire concedem. Per dominum

Sumpto Domine celestis remedii sacramentum ad perpertum nobis provenire
gratiam beatus Maurus....

No, o kojem je blaženom Mauru i mučeniku u našem slučaju riječ?

Kako nas ostali repertoarni dijelovi tog rukopisnog kodeksa upućuju na područje južnonjemačkih, sjevernotalijanskih i hrvatskih dijeceza, tako je potpuno izvan konteksta smatrati, primjerice, sljedeće svece imenom Maurus relevantnima u traganju za lokalitetom uporabe. Pritom mislim na: Maura iz Toursa, čiji se blagdan komemorira 28. I., Maura biskupa Verduna, čiji je blagdan 10. XI., Maura iz Fleurya, Maurusa od Lavella, Maurusa od Gallipolija, čiji je blagdan 1. V., Maura mađarske biskupije Pecs, čiji je blagdan 1. XII. i Maurusa od Reimsa, čiji je blagdan 22. VIII.⁹⁰

Budući da je u našem slučaju riječ o kasnije upisanim molitvama koje otežavaju naše traganje jer ne slijede logiku liturgijskoga kalendara, možemo pretpostaviti da nas metodom selekcije put vodi k sljedećim mogućim svecima imenom MAURUS:

⁹⁰ Vidi Hippolyte Delehaye, *Saintes d'Istrie et de Dalmatie, Analecta Bollandiana*, vol. XVII, Paris 1899., str. 369–411, Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 79.

Maurus, rimski mučenik iz 3. stoljeća čiji se blagdan slavi 10. XII.: “pohranjen je danas u katakombi Tharso u ulici Via Salaria. Damasus I. je okitio njegov grob epigramom koji prikazuje Maura kao djetića, no međutim, bez konkretne oznake vremena i pojedinosti njegova mučeništva.”⁹¹ Blagdan tog Maurusa nije međutim dio gregorijanskoga kalendara niti je dio regionalnih kalendara onih područja na koja smo ostalim repertoarnim segmentima ograničili polje našega traganja.⁹²

Dodatak: popis svetačkih relikvija *Haec sunt reliquiae sanctorum...*

Na pretposljednem listu kodeksa nalazi se dodatak pisan istom rukom kao i glavni tekst misala (vidi FAKSIMIL 6). Nastao je najvjerojatnije nedugo nakon dovršetka kodeksa,⁹³ dakle u razdoblju od otprilike 1050. godine. Na postojanje te marginalije prvi je put upozorio Krsto Stošić: “Dva zadnja lista ispisana su posebnim crnilom i bez zlatne boje, a sadrže tri molitve sv. Augustina – Domine Jesu Christe, Verus Deus de Deo vero, In N. J. Ch. qui nos per crucis passionem i molitve sv. Mauru, svećeniku mučeniku.”

Na listu 170 nalazi se dragocjena bilješka o svetačkim relikvijama koja počinje tekstem “Ovo su relikvije svetaca koje sadrži škrinjica...” Taj naknadno dodani tekst u cijelosti ovako glasi:

Haec sunt reliquie sanctorum que continentur in scrignolo. De ligno Domini, de sancto Iohanne baptista, Daniele propheta, de sanctis apostolis Petro et Paolo, Andrea, Thoma, Bartholomeo, Matheo, Philippo et Jacobo, Marco evangelista. De sanctis martyribus: Stephano protom., Laurentio, Gregorio, Iohanne et Paulo, Mauricio, Hermachora et Fortunato, Victore, Vincentio, Alexandro, Eoventio et Thodolo, Kristophoro, Oswaldo, Anastasio, Gordiano, Lamperto, Iusto, Vito, Nicifero, Innocentibus, Helaro et Taciano, Ypolito, Albano, Quirino, Primo et Feliciano. De confessoribus: Nicolao, Donato, Hieronimo monaco, Nonnosio, Severo. De sanctis virginibus Agatha, Lucia, Margareta, Iuliana, Walpurga, Anastasia, Flavia, Othilia.

Istu su marginaliju u svojim recentnim radovima o šibenskom misalu citirali Miho Demović i Dujka Smoje.⁹⁴ Do danas međutim nitko od istraživača nije objasnio porijeklo svetačkih relikvija koje se spominju u škrinji. A upravo su te relikvije znakovita uputa na crkvu za koju je misal od Šibenika bio napisan.

⁹¹ *Lexikon fuer Theologie und Kirche*, ur. Josef Hofer– Karl Rahner, sv. 7, Freiburg 1963., str. 197–198.

⁹² Vidi Henry Austin Wilson, *The Gregorian Sacramentary under Charles the Great, edited from three Mss. of the ninth century*, London 1915., str. 6–14.

⁹³ Dataciju ove marginalije i njezinu potvrdu istovremenosti s glavnim tekstom potvrdio je tijekom naših konzultacija u Erlangenu i njemački ekspert za srednjovjekovnu latinsku paleografiju prof. dr. Peter Orth, Institut für Alte Sprachen - Mittellatein und Neulatein, Universität Erlangen – Nürnberg. Ovom mu prilikom najiskrenije zahvaljujem.

⁹⁴ Usp. Demović, Šibenski “Liber sequentiarum”, str. 199 i Smoje, *Le liber sequentiarum* de Šibenik, str. 12.

Lista svetačkih relikvija: selekcija i komparativna analiza

Lista relikvija koje sadrži škrinja s moćima sastavljena je na temelju hijerarhijskog slijeda svetačkih i apostolskih imena. Popis koji slijedi pokazuje njihovu gradaciju. I dok nam lista biblijskih imena te imena apostola ne indicira nužno neki određeni lokalitet, popis imena mučenika, ispovjednika i djevice, međutim pokazuje određenu vezu s rezultatima analize slojeva sakramentara kodeksa.

Imena svetaca mogli bismo ovako raščlaniti:

1. De ligno Domini.
2. BIBLIJSKA IMENA: De sancto Johanne baptista, Daniele proph.
3. APOSTOLI: Petro et Paolo, Andreas, Thoma, Bartholomeo, Matheo, Philippo et Jacobo, Marco evangelista.
3. MUČENICI: Stephanus prothomartyre, Laurentio, Georgio, Johanne et Paulo, Mauritio, Hermagora et Fortunato, Victore, Vincentio, Alexandro, Eventio, Theodulo, Kristophoro, Oswaldo, Anastasio, Gordano, Lamperto, Iusto, Vito, Nicifero, Innocentibus, Helaro et Taciano, Ypolito, Albano, Quirino, Primo et Feliciano.
4. ISPOVJEDNICI: Nicholao, Donato, Hieronimo monaco, Nonnosio, Severo.
5. DJEVICE: Agatha, Lucia, Margareta, Iuliana, Walburga, Anastasia, Flavia, Otilia.

U nastojanju oko razumijevanja ove liste relikvija metodološki se logičnim čini uspostaviti vezu između svetaca sanktorala i imena koja se u ovom marginalnom dodatku spominju.

Već je na prvi pogled uočljivo da se poput slojeva u sakramentaru i u ovom popisu nazire dvoslojnost utjecaja: sveci koji su štovani na južnonjemačkom području, poglavito području dijeceze Freising, i sveci patrijaršije Akvileja.

U skupini apostola posebno je važno ime Tome apostola. Njegovu blagdanu u cijeloj je knjizi, a time i u liturgijskom obredu lokaliteta kojemu pripada šibenski kodeks, pripadalo najistaknutije mjesto. Kult je tog sveca, kako proizlazi iz analize sakramentara, uputio na argumentiranu povijesno-repertoarnu vezu s istarskim područjem.⁹⁵

Uza sv. Tomu, u skupini apostola posebno štovanih na području dijeceze Pula ističe se i Bartholomeo, kojeg kalendar Pule iz 14. stoljeća slavi kao vrlo svečan blagdan, a spominje ga vrlo istaknuto i Statut grada Pule.⁹⁶

Na susjednom su slovenskom području svetkovine sv. Tome apostola i Bartholomea propisane kao svečano slavljene blagdani.⁹⁷

⁹⁵ Oris povijesti liturgije i crkve u Istri vidi u Dragutin Nežić, *Iz istarske crkvene povijesti*, Pula 2000.

⁹⁶ Usp. Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 359, te statut Pule i popis blagdana u Mate Križman (prir.), *Statuta Communis Polae, Statut pulske općine*, ur. Davor Mandić, Pula 2000., str.115.

⁹⁷ Jožef Smrekar, *Stare pisane mašne bukve kranjskega farnega arhiva. Zgodovinski zbornik*, vol. 1–2,

U pulskoj je katedrali ispod glavnog oltara postojalo pet škrinja u kojima su se nalazile svete kosti sljedećih svetaca: sv. Jurja, Teodora mučenika, sv. Dimitrija, sv. Bazilija, sv. Flora, biskupa i priznavaoca, te blaženog Salomona, bivšeg ugarskog kralja.⁹⁸

Već prvi pogled na imena mučenika, ispovjednika i djevica upućuje na to da je riječ o dvoslojnosti utjecaja odabira svetačkih imena – njemačkih i sjevernotalijanskih, tj. akvilejskih. Time dolazimo do spoznaje da je mjesto uporabe našeg misala zapravo kontaktno područje nekoliko različitih liturgijskih tradicija.⁹⁹

U skupini imena koja se spominju pod *MARTYRIBUS* prvo je karakteristično ime sv. Mauricija.

Sv. Mauritius u kontekstu je njemačkog govornog područja, uz Mariju, bio patron prve crkve u Einsiedelnu¹⁰⁰. Blagdan mu se slavio 22. IX. Na bavarskom je području Mauritius bio titular benediktinskog samostana u Niederalteichu, s kojim nas u repertoaru sekvenci povezuje prisutnost raritetne sekvence sv. Nikoli *Laude condignissima*.

Zanimljivo je da je ime sv. Mauritiusa na talijanskom području prisutno u liturgijskim knjigama i kalendarima Cividalea, Trsta,¹⁰¹ dok ga Akvileja ne komemorira. To objašnjavamo spoznajom o većem utjecaju njemačkog repertoara na repertoar srednjovjekovne liturgije u Cividaleu.¹⁰²

I kalendar pulskog misala iz 14. stoljeća kodeks Augsburg 202 propisuje njegov blagdan.¹⁰³ Naš misal njegov blagdan obilježava u sanktoralu.¹⁰⁴ Sv. Mauritiusa nalazimo i u zazivima litanija u splitskom brevijaru.¹⁰⁵

Ljubljana 1888. – 1889., str. 28.

⁹⁸ Vidi Dragutin Nežić, Istarski sveci i blaženici, u: Anđelko Badurina, ur. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1990., str. 267.

⁹⁹ Upravo je Schimmelpfennig dokazao da je područje istarske dijeceze Pula, na koju upućuje i profil sanktorala našega kodeksa, svojim profilom dokaz da je Pula kao lučki grad bila "Schmeltziegel verschiedener Kult-Traditionen." Vidi Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 383.

¹⁰⁰ Usp. Bernhard Hangartner, *Missalia Einsidlensia. Studien zu drei neumierten Handschriften des 11. und 12. Jahrhunderts*, Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner Ordens und seiner Zweige, Bd. 36, St. Ottilien 1995., str. 140: "Am 22. September sind in den kalendarischen Verzeichnissen der drei Einsideler Handschriften die Namen des. Hl. Mauritius und seiner Gefährten sowie des hl. Emmeram angeführt. In einer Urkunde von Otto I. von 27. Oktober 947 ist neben Maria auch Mauritius als Patron der ersten Kirche erwähnt."

¹⁰¹ Vidi CDI, saecolo XIV.

¹⁰² Usp. Camilot-Oswald, *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. CXXXIII. O transalpinski utjecajima repertoara njemačkog područja na tropare Akvileje vidi Alba Scotti, *Transalpine Hintergründe der liturgischen Musikpraxis im mittelalterlichen Patriarchat Aquileia: Untersuchungen zu den Responsoriumstropen*, Studien und Materialien zur Musikwissenschaft, Band 41, Hildesheim 2006.

¹⁰³ Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 360.

¹⁰⁴ Mauritius je na prijelazu iz 8. u 9. stoljeće bio i biskup Novigrada. Početak je to razdoblja franačke vladavine u Istri kojom je započeo i proces feudalne organizacije po srednjoeuropskom uzorku. "Gradovi su pružili otpor, pa je već godine 780. došlo do nasilnog nastupa protiv novigradskog biskupa Mauricija". Vidi Marušić, *Istra u ranom srednjem vijeku*, str. 22.

¹⁰⁵ Vildera, *Il breviario di Split*, str. 143.

Relikvije Hermagore i Fortunata nedvojbeno dokazuju važnu ulogu akvilejskih patrona u našem kodeksu. Njihov je kult, osim na istarskom području, štovan iznimno svečano u kodeksima srednjovjekovne slovenske biskupije Kranj.¹⁰⁶

Blagdan Hermagore i Fortunata slavio se i u bavarskom Seeonu. To nam svjedoči misal Wien 1845.

Sv. Victor smatra se zajedno s Koronom smatra regionalnim istarskim svecem.¹⁰⁷ Naš ga kodeks u sanktoralu ne spominje. U kalendaru Pule komemoriran je 20. II.¹⁰⁸ U liturgijskim kodeksima i kalendarima Akvileje i Cividalea *nema* blagdana toga sveca, a ne propisuje ga ni naš misal u sakramentaru. U kalendaru crkve Trsta njegov je blagdan u kalendaru 20. II. Sv. Viktora na istarskom području vezujemo za srednjovjekovni grad u Lirskoj Dragi – Dvograd, Duo Castella. Dvigradska je posve porušena bazilika sv. Sofije sadržavala relikvije egipatskih mučenika sv. Viktora i Korone.¹⁰⁹

Sv. Vincentio mučenik je zajedno sa sv. Anastazijem, komemoriran u kalendaru srednjovjekovne Pule crvenim slovima, koja su uputa na vrlo svečano slavlje tog sveca. Naš ga kodeks u sakramentaru slavi odvojeno od blagdana Anastazija mučenika na dan 22. I.

Istarski je gradić Svetvinčenat dobio ime po tom mučeniku. Tek jedan jedini glazbeni kodeks Akvileje (Go B, akvilejski antifonarij) i dva izvora iz Cividalea (Civ 11 i Civ 17) slave njegov blagdan 22. I.¹¹⁰ I splitski brevijar iz 1291. donosi u litanijama zaziv sv. Vincentiju.

Blagdan Alexandra, Eventia i Teodola na cijelom se akvilejskom prostoru, u Puli, pa i u šibenskom kodeksu, slavio 3. V. Sv. Alexandra zaziva i splitski brevijar u litanijama.¹¹¹

Blagdan mučenika Christophora nije sastavni dio gelazijansko-gregorijanskog kalendara, pa se ni ne spominje u sanktoralu našega misala. Njegov blagdan na dan 25. VII. komemorira se u kodeksu Akvileje, Ud 2, te u rukopisnim izvorima iz Cividalea Civ 56, Civ 58, Civ 79. Sanktoral rukopisa iz Seeona, kodeks Wi 1845, propisuje u svojem sanktoralu blagdan sv. Christofora.

¹⁰⁶ Smrekar, Stare pisane mašne bukve, str. 28.

¹⁰⁷ Usp. Nežić, Istarski sveci i blaženici, str. 273.

¹⁰⁸ Schimmelpfennig, Heilige kennen keine Grenzen, str. 356.

¹⁰⁹ Viktor je bio rimski vojnik kojeg je za vrijeme njegova mučeništva tješila žena drugoga vojnika imenom Korona (Stephania), pa je zato i ona pogubljena. U vrijeme ratova između Venecije i Genove u 14. stoljeću "Dvograd je bio uz Veneciju, a njegov susjed, gradić Sveti Lovreč Pazenatski kod Poreča, pristao je uz đenovljane, pa su ovi zajednički oplijenili svladani gradić. Po običaju uzeli su im i relikvije sv. Viktora i Korone i ponijeli ih u svoju svetolovrečku crkvu, gdje se još i danas čuvaju u sarkofagu na lijevom oltaru župne crkve, važne bazilike iz 9. stoljeća." Op. cit. Nežić, Istarski sveci i blaženici, str. 273.

¹¹⁰ Usp. Camilot-Oswald, Die liturgischen Musikhandschriften, str. CXIV.

¹¹¹ Vidi Vildera, Il brevario di Split, str. 143.

Sv. Christoforo od 15. je stoljeća sastavni dio sanktorala katedrale u Ljubljani.¹¹² U brevijaru iz Splita iz 1291. godine zaziva se ime sv. Christofora u litanijama.¹¹³ Statut grada Pule iz 14. stoljeća propisuje blagdan sv. Christophora kao jedan od svečano slavljenih blagdana u liturgijskoj godini.¹¹⁴

Blagdan sv. Oswalda pripada njemačkom sloju svetaca, a u dijecezama njemačkoga područja, primjerice u Regensburgu, slavio se 5. VIII. Upravo se na području biskupije Regensburg taj blagdan slavio tek od 12. stoljeća.¹¹⁵ U rukopisnim kodeksima patrijaršije Akvileja blagdan sv. Oswalda nalazimo tek u dvama rukopisima, Civ 58 i Civ 79 iz Cividalea, dok je u liturgijskim izvorima Akvileje potpuno prešućen.¹¹⁶ Komemoracija sv. Oswalda samo u rukopisima Cividalea potvrđuje još jednom tezu o većem utjecaju njemačkog sloja sanktorala na taj eklezijastički lokalitet unutar patrijaršije Akvileja.

Sv. je Oswald, znakovito, crvenom rubrikom, kao uputom na svečano slavljen blagdan, prisutan u misnim kodeksima srednjovjekovnog Kranja.¹¹⁷ Najvjerojatnije je njegov kult od irskih svećenika donesen u alpske zemlje, gdje je osim u Karantaniji, osobito štovan u Štajerskoj.¹¹⁸ Na slovenskom je području Oswald navlastito svečano štovan u Koruškoj.¹¹⁹ Sv. Oswald sastavni je dio sanktorala Einsiedelna i titular jedne einsiedelske kapele.¹²⁰ Potpuno međutim nedostaje u kodeksima Trsta i Pule. Zanimljivo je da je ime Oswaldi regis et. mart. prisutno i u sanktoralu mađarskog kodeksa Pray.¹²¹

Relikvije sv. Anastazija (Staša) upućuju na salonitanskog mučenika akvilejskog podrijetla, jednog od patrona zaštitnika Splita, čije je tijelo bilo sahranjeno u posebnom mauzeoleju u današnjem Marusincu.¹²² Kult je sv. Anastasiusa bio raširen i u srednjovjekovnoj Puli.¹²³ "Papa Ivan IV prenio je godine 642. njegovo tijelo, s relikvijama ostalih salonitanskih mučenika u kapelu sv. Venancija u Lateransku baziliku u Rimu".¹²⁴ Splitski brevijar iz 1291. donosi blagdan prijenosa sv. Anastasiusa na dan 29. VII., i njegov glavni

¹¹² Vidi Smrekar, *Stare pisane mašne bukve*, str. 8.

¹¹³ Vidi Vildera, *Il breviarario di Split*, str. 142–143.

¹¹⁴ Vidi kalendar u Križman (prir.), *Statuta Communis Polae*, str. 115.

¹¹⁵ Vidi Camilot-Oswald, *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. LXV.

¹¹⁶ Camilot-Oswald, *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. CXXXI.

¹¹⁷ Smrekar, *Stare pisane mašne bukve*, str. 28. Usp. Jurij Snoj, *Antifonal iz Kranja. Uvod v oblikoslovno razčlenitev, Bogoslovni Vestnik*, sv. 52, br. 3–4, Ljubljana 1992., str. 192–203.

¹¹⁸ Vidi Stefan Engels, *Das Antiphonar von St. Peter in Salzburg*, *Beiträge zur Geschichte der Kirchenmusik*, Salzburg 1994., str. 219.

¹¹⁹ Usp. Badurina, ur., *Leksikon ikonografije*, str. 443.

¹²⁰ Hangartner, *Missalia Einsidlensia*, str. 175.

¹²¹ Vidi Radó, *Libri liturgici manuscripti*, str. 50.

¹²² O sv. Anastaziju vidi Delehaye, *Saintes d'Istrie et de Dalmatie*, str. 393–411.

¹²³ Usp. Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 372.

¹²⁴ Vidi Badurina, ur., *Leksikon ikonografije*, str. 113.

blagdan 26. VIII.¹²⁵ Kodeksi njemačkog područja, poglavito oni biskupije Freising, npr. kodeks iz Seeona Wi 1845, ne komomoriiraju taj blagdan, pa tako ni naš misal.

Gordiano se slavi 10. V.¹²⁶ i ne pripada sloju regionalno štovanih svetaca. Sastavni je dio gelazijansko-gregorijanskog kalendara.

Ime mučenika, biskupa Freisinga, Lantberta, čiji je blagdan u kodeksima franačkog područja 17. IX., upućuje na vezu našeg kodeksa s bavarskim skriptorijem Seeon. Naime sv. Lantbert, kojeg propisuje i sanktoral našega misala, patron je Seeona. Blagdan sv. Lantberta sastavni je dio i kranjskih srednjovjekovnih kodeksa i pripada sloju "frankovskih svetnikov".¹²⁷

Kodeksi talijanskoga područja (Akvileje, Cividalea, Trsta), kao ni kodeks srednjovjekovne Pule, ne slave njegov blagdan. Rukopisni kodeksi biskupije Regensburg sv. Lantberta komemoriraju tek od 12. stoljeća, i to mahom kao naknadno dodano svetačko ime u rukopisnim glazbeno-liturgijskim kodeksima.¹²⁸ Njegov blagdan, zanimljivo, bilježi 17. IX. i sakramentar mađarskog kodeksa Pray. Taj je kodeks još uvijek nejasne provenijencije.¹²⁹

Ime sv. Iustusa svjedoči o vezi popisa relikvija iz našega misala s izvorima talijanskog područja, poglavito s područjem Trsta. Justo je tršćanski mučenik¹³⁰ kojeg kalendar crkve u Trstu svetkuje 2. XI. posebno svečano rubrikom: "S. Justi M. de Tergesto."¹³¹ Sv. Justa bilježe i sanktorali Akvileje i Cividalea¹³² te misal srednjovjekovne Pule.¹³³ U srednjovjekovnoj je Puli Justus, uz Mariju i apostola Tomu, jedan od kopatrona pulske katedrale. Osim u Puli, kult tršćanskoga biskupa Justa bio je proširen i u Galižani te Labinu.¹³⁴ Brevijar Splita ne bilježi njegov blagdan.

Blagdan rimskog mučenika Vita (Vitus, Sancti Viti) rimski misali bilježe skupa s imenima sv. Modesta i Crescencija na dan 15. VI. Na talijanskom je području dosljedno slavljen u misnim rukopisnim kodeksima iz Cividalea¹³⁵, dok ga gradualni i misali

¹²⁵ Vidi Adriano Bertoldi, *Breviario ad uso della chiesa di Spalato già Salonitana*, Archivio Veneto, Venezia 1886., str. 221–251; Vildera, *Il breviario di Split*, str. 126.

¹²⁶ Usp. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 61.

¹²⁷ Vidi Smrekar, *Stare pisane mašne bukve*, str. 41.

¹²⁸ Vidi Camilot-Oswald, *I Manoscritti liturgico-musicali*, str. LXV.

¹²⁹ Vidi Radó, *Libri liturgici manuscripti*, str. 50.

¹³⁰ Vidi Ireneo Daniele, *S. Giusto di Trieste*, in *Biblioteca SS 7*, 1966., stupac 33.

¹³¹ Usporedi tršćanski kalendar *Calendario della Santa Chiesa Tergestina* u *CDI*, saecolo XIV.

¹³² Camilot-Oswald, *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. CXXXV.

¹³³ Vidi Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 361.

¹³⁴ Osim što je ime sv. Justa bilo slavljeno na cijelom istarskom području u srednjem vijeku, Labin je posebno njegovao kult sv. Justa kojemu je posvećena i župna crkva. Ovaj je crkva za vrijeme pontifikata pulskog biskupa Bernardina Corianija (1664. – 1689.) dobila iz Rima moći drugog Justusa, mučenika iz katakomba. Usp. Nežić, *Istarski sveci i blaženici*, str. 72.

¹³⁵ Camilot-Oswald, *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. CXXIX.

dijeceze i katedrale u Akvileji ne komemoriraju. Sv. je Vid međutim posebno svečano slavljen u kranjskim misalima.¹³⁶ Na susjednom području srednjovjekovne Istre Vitus i Modestus navlastito su svečano slavljani u Grožnjanu.¹³⁷ Pulska ga kalendar u statutu grada propisuje kao samostalni blagdan.¹³⁸ Sv. Vid danas je patron Riječke nadbiskupije. Bliskost istarskom području dokazuje i fragment zaljepljen na korice našeg kodeksa, pisan beneventanom u 13. stoljeću, koji sadrži tekst o životu upravo sv. Vida. Da je riječ o regionalno važnom svecu, dokazuje i činjenica da je samo na slovenskom području sv. Vidu posvećeno 76 crkava.¹³⁹ Kult je sv. Vida inače vrlo raširen na francuskom području, a u Češkoj se nalazi i relikvija njegove ruke koju je car Henrik poklonio češkom knezu Vaclavu.¹⁴⁰

Posebnost Pićna u Istri – sv. Nicefor

U skupinu “istarskih svetaca” spada sv. Nicefor, u popisu relikvija našeg kodeksa zabilježen kao Nicifero.¹⁴¹ “U istarskom Pićnu (nekada Petina) se čuvaju relikvije sv. Nicefora (Nićefora) mučenika i zaštitnika mjesta i nekadašnje biskupije.”¹⁴² Blagdan se svetkovao 28. V. Zanimljivo je da se tijelo drugog sv. Nicefora, koji nije bio mučenik, nego pićanski biskup, već u 7. stoljeću nalazi u crkvi u Umagu.¹⁴³ Prema predaji, relikvije sv. Nicefora mučenika dopremljene su iz Grčke kad su Bizantinci osnovali pićansku biskupiju. Jedan natpis na biskupskoj kući u Pićnu u 18. stoljeću “kazivao je da je 30. XII. dan donošenja relikvija sv. Nicefora mučenika u Pićan.”

Zanimljiv je dokaz lokalne, istarske tradicije slavlja tog sveca i činjenica da njegov blagdan ne propisuje ni kalendar Pule niti ijedan kodeks Akvileje, Cividalea, Splita i njemačkih rukopisnih izvora.

Akvilejski sloj svetaca predstavlja spomen-relikvija Helaro (Hilarius) et Taciano (Tatianus). Blagdan tog “dua”¹⁴⁴ propisuju akvilejski kodeksi, kao i rukopisni izvori Cividalea¹⁴⁵ 16. III. Isti je dan njihov blagdan uz naznaku sveti Hilarius i Tatianus

¹³⁶ Smrekar, *Stare pisane mašne bukve*, str. 41.

¹³⁷ Vidi kartu II 22 u Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 372.

¹³⁸ Vidi rukopisni kalendar u pulskom statutu: Križman (prir.), *Statuta Communis Polae*, str. 115.

¹³⁹ Vidi Badurina, ur. *Leksikon ikonografije*, str. 583.

¹⁴⁰ Na ist. mj.

¹⁴¹ O crkvenoj povijesti pićanske biskupije vidi Elvis Orbanić, *Katedra svetog Nicefora: Povijesna skica Pićanske biskupije*, Pazin 2002.

¹⁴² Op. cit. Nežić, *Istarski sveci i blaženici*, str. 271.

¹⁴³ Isto: “Predaja kaže da je taj pićanski biskup umro u Umagu vraćajući se iz Akvileje od patrijarha. Blagdan je ovog Nicefora tj. Nicifera 30. XII.”

¹⁴⁴ Sintagma preuzeta od Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 372.

¹⁴⁵ Vidi Camilot-Oswald, *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. CXXXVI.

komemoriran u srednjovjekovnoj Puli.¹⁴⁶ Njihov je blagdan zabilježen i u jednom akvilejskom brevijaru koji se čuva u Ljubljani.¹⁴⁷

Sv. Hilarije patron je katedrale u Staroj Gorici.¹⁴⁸ Smatrao se nasljednikom akvilejskog biskupa Hermagore.¹⁴⁹

Hilarije i Tatianus pripadaju skupini od jedanaest akvilejskih mučenika. Među njima su još i "Ilario et Taziano, Canzio, Canziano e Canzianilla, Proto, Ermagora e Fortunato, Felice e Fortunato, Crisogono".¹⁵⁰ U njemačkim kodeksima, primjerice u rukopisima srednjovjekovnog Regensburga, nema spomena njihove svetkovine.

Ypolito je patron austrijskog St. Pöltena i pripada skupini njemačkih svetaca. Rukopisni ga kodeksi dijeceze Regensburg slave 13. VIII. Slavi se 13. VIII. u Akvileji i Cividaleu, Salzburgu te u Regensburgu, pa je njegovo štovanje rašireno na većem dijelu europskih dijeceza manje znakovito od karakterističnih regionalno-lokalnih svetaca.

Albano (21. VI.) uza sv. je Bonifatiusa patron Mainza. U kontekstu južnonjemačke biskupije Salzburg prisutan je samo u antifonariju crkve St. Peter iz Salzburga.¹⁵¹ Ne spominju ga rukopisi iz Splita, ali je primjerice komemoriran u mađarskom kodeksu Pray. Na hrvatskim ga prostorima slavi kalendar srednjovjekovne Pule.

Iako je tek mali broj njemačkih blagdana bio slavjen u kalendaru srednjovjekovne Pule, za koju je inače, kako smo već istaknuli, karakteristična iznimno široka paleta višeslojnih utjecaja, zanimljivom se čini činjenica da su oba patrona Mainza - Albano (21. VI.) i Bonifatius (5. VI.) prisutni u kalendaru Pule!¹⁵² U vremenu nastanka šibenskog misala, u 11. stoljeću, veze benediktinskog skriptorija za koji smo pretpostavili da je mjesto na kojem je pisan misal od Šibenika – Tegernseea i Mainza intenzivirale su se.¹⁵³ Kalendar rukopisnih liturgijskih kodeksa Akvileje i Cividalea ne bilježe blagdan mučenika Albana.

Štovanje moći sv. Kvirina (Quirinus) u našem se slučaju može protumačiti dvoznačno. S jedne strane, to možemo shvatiti kao dokaz izravne veze skriptorija u kojem je kodeks napisan, beneditinskog samostana Tegernsee, i istarskog područja biskupije Pula. Kvirin je naime patron Tegernseea¹⁵⁴ i propisuju ga svi tamošnji izvo-

¹⁴⁶ Na ist. mj.

¹⁴⁷ Jurij Snoj, Fragmenti srednjeveških koralnih rukopisov s poznogotsko notacijom u Ljubljani, Doktorsko delo, Filozofska fakulteta Univerze E. Kardelja v Ljubljani, Ljubljana 1987., rukopis, str. 192.

¹⁴⁸ Usp. Nežić, Istarski sveci i blaženici, str. 254.

¹⁴⁹ Vidi Sergio Tavano, *Aquileia christiana, Antichità Altoadriatiche*, sv. III, Udine 1972., str. 42.

¹⁵⁰ Isto, str. 25.

¹⁵¹ Engels, *Das Antiphonar von St. Peter in Salzburg*, str. 219.

¹⁵² Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 379.

¹⁵³ Eder, *Die Schule des Klosters Tegernsee*, str. 52.

¹⁵⁴ Isto, str. 52.

ri! S druge strane, njegovu prisutnost u popisu svetačkih moći možemo shvatiti i kao dokaz crkvene povezanosti regije kojoj naš kodeks pripada i područja u kojem se štovao sisački biskup Kvirin. Na njemačkom je području njegov blagdan primjerice već od 11. stoljeća sastavni dio kalendara biskupije Regensburg, gdje se slavi 4. VI., kao dan prijenosa njegovih kostiju u Rim.¹⁵⁵ Blagdan sisačkog biskupa kalendari misnih rukopisnih kodeksa Cividalea (ali ne i Akvileje!) propisuju 4. VI.¹⁵⁶ Isti dan slavi ga i misal Trsta i Pule, dok u statutu Pule nije propisan kao zapovijedani blagdan.

Kult sisačkog biskupa Quirina¹⁵⁷ na području srednjovjekovne Istre navlastito se štovao u Vodnjanu. Naime u 9. je stoljeću na mjestu nekadašnjih starokršćanskih građevina kod Vodnjana podignuta trobrodna bazlika u čast sv. Quirina.¹⁵⁸ Quirin je danas patron Krčke biskupije i Bečke metropolije.¹⁵⁹

Imena mučnika Primusa i Felicianusa, čiji se blagdan slavi 9. VI., nalazimo kao kulturna imena sanktorala središnje Slovenije,¹⁶⁰ poglavito misnih knjiga srednjovjekovnoga Kranja u kojima su njihova imena ispisana crvenim slovima. Proširenje njihova kulta na slovensko područje najvjerojatnije je uslijedilo nakon što su relikvije nekog nepoznatog mučnika iz katakomba pod njihovim imenom donesene krajem srednjega vijeka u Kranjsku, na Otok na Vrbskom jezeru. Primo i Felician titulari su crkve sagrađene 1452. u planini nad Kamnikom.¹⁶¹

U skupini ispovjednika spomenimo ime sv. Nikole. Kako je njegov kult bio raširen na cijelom europskom području, ne možemo ga smatrati simptomatičnim za taj relikvijar.

Drugačiji je slučaj s ispovjednikom Donatom. Donatusa propisuju svi gelazijansko-gregorijanski sakramentari 7., tj. 8. VIII. Donat je patron Cividalea. Misali Cividalea (ne i Akvileje!) njegov blagdan propisuju 21. VIII.¹⁶² U kodeksima njemačkog područja, primjerice Regensburga, blagdan Donatusa 7. VIII. postoji samo od kasnog 12. stoljeća, i to kao marginalni dodatak u kalendaru.¹⁶³ Svetkovina Donata,

¹⁵⁵ Vidi Camilot-Oswald, I Manoscritti liturgico-musicali, str. LXIV.

¹⁵⁶ Riječ je liturgijskim kodeksima Cividalea: Civ 58 i Civ 79. Vidi Camilot-Oswald, Die liturgischen Musikhandschriften, str. CXXIX.

¹⁵⁷ Hrvatska je varijanta imena Kirin, Kavirin. Akta o mučeništvu sv. Kvirina svjedoče da je početkom 4. stoljeća bio biskup Sisciae u tadašnjoj panonskoj pokrajini Savia. Tijelo mu je početkom 5. stoljeća prevezeno u Rim, uz katakombe sv. Sebastijana. Slavi se u zagrebačkoj biskupiji, kao i u đakovačkoj i srijemskoj, a propisuje ga i mađarski kodeks Pray. O sv. Quirinusu sisačkom vidi: Badurina, ur. *Leksikon ikonografije*, str. 371.

¹⁵⁸ Marušić, *Istra u ranom srednjem vijeku*, str. 26.

¹⁵⁹ Badurina, ur. *Leksikon ikonografije*, str. 371.

¹⁶⁰ Janez Höfler, Gorenjski prispevki k najstarejši glasbeni zgodovini na slovenskem, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, vol. XIV, Ljubljana 1965., str. 92.

¹⁶¹ Smrekar, *Stare pisane mašne bukve*, str. 40.

¹⁶² Camilot-Oswald, Die liturgischen Musikhandschriften, str. LXXXII.

¹⁶³ Camilot-Oswald, I Manoscritti liturgico-musicali, str. LXV.

biskupa i mučenika, i sv. Afre u sanktoralu našega misala slavi se *eodem die*, isti dan. Isti je slučaj u bavorskom misalu iz Seeona, Wi 1845.

Relikvija ispovjednika, monaha Jeronima – Hieronimo monaco upućuje na blagdan jednog od četvorice crkvenih otaca koji se svetkovao 30. IX. Prema predaji Jeronim je “rođen u rimskoj Dalmaciji u Stridonu.”¹⁶⁴ O tome svjedoči i tekst srednjovjekovne sekvence *Laudemus Christum*, AH 54, br. 46: “Hic homo Domini, natus est Dalmatiae, lotus baptismate...”¹⁶⁵ Blagdan sv. Hieronima sastavni je dio gelazijanskog sanktorala.¹⁶⁶ Svečano ga slavi kalendar Trsta. Splitski brevijar također zaziva ime sv. Hieronima.¹⁶⁷ Kodeksi regensburške biskupije slave njegov blagdan tek od kasnog 12. stoljeća, dok ga akvilejski kodeksi i kodeksi Cividalea slave 30. IX.¹⁶⁸ Zanimljivo je da blagdan sv. Jeronima, crvenom rubrikom, dana 30. IX. slavi i misal Pule iz 14. stoljeća. Rubrika glasi: “Sancti Ieronimi presb., Dedicatio ecclesiae sancte Marie maioris Polensis.”¹⁶⁹ Na istarskom je području sv. Jeronimu bila posvećena crkva u Humu.¹⁷⁰

Ime sv. Nonnosia znači izravnu vezu našega kodeksa s biskupijom Freising. Naime, poput Corbiniana, i Nonnosio je sastavni dio kalendara crkve u Freisingu koja pohranjuje njegove relikvije: “Nonnosi conf. cujus corpus apud eccl. Fris. habetur.”¹⁷¹ Blagdan sv. Nonnosia je 2. IX. Schimmelpfennig navodi da je u rimskom kalendaru Nonnosio potpuno nepoznat. “Tek veliki austrijski legendarij iz 12. stoljeća, kao i kasniji kalendar crkve u Freisingu spominju njegovo ime.”¹⁷² Kodeksi talijanskog područja Akvileje, Cividale i Trsta ne propisuju njegov blagdan, kao ni kodeksi Regensburga. Na istarskom ga području međutim propisuje misal iz Pule!

Koja je veza Freisinga i Pule?

¹⁶⁴ Badurina, ur. *Leksikon ikonografije*, str. 298: U ikonografskim se prikazima Jeronim često prikazuje kao starac “katkad sa crvenim šeširom i grimiznim haljinama, što se može tumačiti kao znak njegove svećeničke službe u Rimu, gdje su svećenici u ranija vremena imali dužnosti kasnijih kardinala. Mnogo češće prikazuje se sv. Jeronim kao pokornik u pustinji ili pećini kako se udara o prsa kamenom, govoreći, navodno, Parce mihi, Domine, quia Dalmata sum, kako moli ili piše, a u blizini se nazire raspelo, lubanja i sova”.

¹⁶⁵ Op. cit. *Analecta hymnica medii aevi*, ur. Maria Dreves i Clemens Blume, sv. 54, Frankfurt, a. M. 1961., str. 46. Riječ je o sekvenci nastaloj na području Strassburga ili područja biskupije Konstanz. Zapisana je u sanktgallenskom prozaru SG 546, iz 16. stoljeća, a skladana je na melodiju *Psallite*.

¹⁶⁶ Usp. Sancarale-gelasiano-gregorianum, u Radó, *Libri liturgici manuscripti*, str. 13–14.

¹⁶⁷ Vildera, *Il breviario di Split*, str. 143.

¹⁶⁸ Camilot-Oswald, *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. CXXXIII.

¹⁶⁹ Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 360.

¹⁷⁰ Usp. poglavlje Pregled srednjovjekovnog zidnog slikarstva u Istri u Vesna Girardi-Jurkić, (ur.), *Iz riznice umjetnosti Istre, Tesori d'Arte dell'Istria*, Pula 1989., str. 75.

¹⁷¹ Op. cit. Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 375.

¹⁷² Na ist. mj.

Kao i u slučaju svetkovina biskupa Corbiniana, objašnjenje leži u činjenici da je “Freising od 11. stoljeća imao posjede i prava u Istri.”¹⁷³

Na vrlo ograničenom području europskih dijeceza slavio se dana 1. II. ravenki biskup Severo.¹⁷⁴ Iako nije bio titular nijedne crkve, njegovo se štovanje na području Poreča bilježi već od kasne antike, a neposredni je dokaz i njegov prikaz na apsidnom mozaiku Eufrazijeve bazilike u Poreču.¹⁷⁵ Kalendar misala Pule slavi njegov blagdan 1. II., zajedno sa sv. Igancijem mučenikom.¹⁷⁶ Akvileja i Cividale ne propisuju njegov blagdan. U kalendaru Trsta nalazimo slavlje njegova blagdana na isti dan kao i u kalendaru brevijara iz Splita iz 1291. godine. To je još jedan od dokaza snažnog ravenkog kulta svetaca u srednjovjekovnom Splitu.¹⁷⁷

Popis relikvija djevica pokazuje onu istu dvoslojnost utjecaja njemačkog i talijanskog istarskog područja, sliku koju nam je sugerirao i popis imena apostola, mučenika i ispovjednika.

Ime djevice Agathe, čiji se blagdan slavi 5. II., na istarskom je području navlastito važno za područje Poreča. Naime, već je na poznatom trijumfalnom luku bazilike u Poreču Agatha prikazana kao jedna od šest mučenica zajedno s Agnes, Cecilijom, Eugenijom, Basilissom, Felicitas, Eufemijom, Techlom, Valerijom, Perpetuom, Susannom i Justinom.¹⁷⁸ Na istarskom je području Agathi posvećena kapela u Kanfanaru.¹⁷⁹

Blagdan sv. Lucije kalendar Pule bilježi 13. XII., crvenom rubrikom ukazujući na vrlo svečano slavlje. To je obilježje značajna podudarnost s tradicijom područja biskupije Parenzo-Pula,¹⁸⁰ kao i kalendarom Trsta.

Blagdan antiohijske mučenice Margarete, čiji je blagdan 13. VII. u kalendaru Pule ispisan crvenim slovima, upućuje na iznimno veliku važnost tog blagdana na području biskupije Pula.¹⁸¹ U brojnim je njemačkim kalendarima ta mučenica također slavljena 13. VII., ali to nije bio svečani blagdan. U sakramentaru našega kodeksa ona je također slavljena 13. VII.! Rukopisni kodeksi Akvileje i Cividalea njezin blagdan propisuju 20. VII. Schimmelpfennig pretpostavlja da je u pulskom slučaju

¹⁷³ Vidi CDI, I, S. 220, godina 1067. Vidi također i Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 375.

¹⁷⁴ O ravenkom biskupu Severu vidi Giovanni Lucchesi i Angelo Maria Raggi, *Severo, vescovo di Ravenna*, Biblioteca SS 11, 1968., stupac 997–1004.

¹⁷⁵ Vidi Milan Prelog, *Die Euphrasius Basilika von Poreč*, *Monumenta Artis Croatiae*, Erste Reihe, Band 4, Zagreb 1986., str. 22.

¹⁷⁶ Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 355.

¹⁷⁷ Vildera, *Il breviario di Split*, str. 144.

¹⁷⁸ Vidi Prelog, *Die Euphrasius Basilika*, str. 22.

¹⁷⁹ Usp. Girardi-Jurkić, (ur.), *Iz riznice umjetnosti Istre*, str. 71–72, str. 22. Usp. na ist. mj.

¹⁸⁰ Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 362. Pulski statut blagdan sv. Lucije propisuje kao zapovijedani blagdan, svečano slavljem.

¹⁸¹ Isto, str. 377.

blagdan sv. Margarete na dan 13. VII. zapravo “utjecaj tradicije sjeverno od Alpa, ili pak rimske, na liturgiju Pule”.¹⁸²

Ime svete Julijane, koja je svojim blagdanom 16. II. sastavni dio gelazijanskog sakramentara, u sjevernotalijanskom području bilježe samo rukopisni kodeksi Akvileje¹⁸³, dok njezin blagdan kalendar Cividalea uopće ne spominje. U splitskom brevi-jaru njeno je ime napisano u litanijama, a propisuje ju i liturgijski kalendar Trsta. U Regensburgu se slavi tek od kraja 12. stoljeća.

Izrazito njemačkom sloju relikvija pripada sv. Walpurga, čiji je blagdan 25. II. Njezin blagdan sustavno donose svi rukopisi srednjovjekovnog Regensburga,¹⁸⁴ a prisutna je i u mađarskom kodeksu Pray.¹⁸⁵ Na južnonjemačkom je području Walpurga zajedno s Wilibaldom i Wilibrorijem jedan od patrona Eichstätta.¹⁸⁶ Konzekventno je bilježe kalendari rukopisnih kodeksa Salzburga. Na talijanskom području njezin blagdan propisuje kalendar Trsta.

Anastazija pripada sloju srijemskih mučenica. Njezin je kult dospio rano u Rim, te je već od 6. stoljeća papa na Božić služio drugu božićnu misu njoj u čast. Oko godine 804. njezine relikvije dobiva zadarski biskup Donat, prenijevši ih u Zadar i pohranivši u crkvi sv. Petra, koja se od tada naziva crkvom sv. Anastazije. Njezin je blagdan 25. XII. slavljen u Akvileji, a propisuje ju i splitski brevi-jar iz 1291.¹⁸⁷

S francuskim područjem utjecaja svetačkih imena, točnije s područjem Alzasa, povezuju nas imena Flavije i Othilije. No neobjašenom ostaje veza našega kodeksa s alzaškim sveticama. Na području biskupije Regensburg sv. Otilija je titular samostana Niedermünster.¹⁸⁸ U misalima slovenske pokrajine Kranjske koji su prakticirali akvilejski obred, Othilia, opatica Alzasa, umrla 720. godine, slavi se u misnom obredu na dan 13. XII., i to kao pripadnica njemačkog sloja svetica, svjedočeći o utjecaju sjevernog područja njemačkih obreda na akvilejski obred.¹⁸⁹ Ni u jednom akvilejskom kodeksu ne nalazimo zapis njezina blagdana.

Zanimljivo je da od ukupno devet imena djevice koje sadrži relikvijarij njih ukupno sedam: sv. Agathu, Luciju, Margarethu, Julianu, Walpurgu, Anastasiju, Othiliju, nalazimo u popisu svetačkih imena litanija u kodeksu Gressley, misalu iz druge po-

¹⁸² Na ist. mj.

¹⁸³ Camilot-Oswald, *Die liturgischen Musikhandschriften*, str. CXV.

¹⁸⁴ Camilot-Oswald, *I Manoscritti liturgico-musicali*, str. LXIII.

¹⁸⁵ Radó, *Libri liturgici manuscripti*, str. 48.

¹⁸⁶ Camilot-Oswald, *I Manoscritti liturgico-musicali*, str. XLIII.

¹⁸⁷ Isto, str. CXXIII.

¹⁸⁸ Isto, str. XLIII.

¹⁸⁹ Smrekar, *Stare pisane mašne bukve*, str. 41.

lovice 11. stoljeća, pohranjenom u Baselu, u čijem se repertoaru zrcale utjecaji nekoliko različitih regija – Švicarske, Francuske, Njemačke i Gornjo-rajske.¹⁹⁰

Porijeklo je tog kodeksa još uvijek nedefinirano, no jedna je od hipoteza, koju zastupa Max Lütolf, da je riječ o monastičkom kodeksu iz alzaške regije kopiranom za potrebe benediktinskog samostana Murbach.¹⁹¹ Ta podudarnost objašnjuje prisutnost alzaških svetica Flavije i Otilije u popisu naših relikvija, ali ujedno i otežava spoznaju višeslojnosti relikvijara i područja na koja njegove karakteristike upućuju.

S obzirom na popis relikvija i podudarnost velikog broja svetačkih imena s kultovima svetaca istarskog područja (npr. Nićefor) kao kontakt-zone divergentnih tradicija, možemo zaključiti da je dijecezanska crkva kojoj je taj relikvijar pripadao bila poput “otapala” različitih liturgija i tradicija, baš kao što je ovom sintagmom raznolikost kalendara Pule ocrtao Schimelpfennig.

Iz prethodne sondaže proizlazi zaključak da popis svetačkih relikvija ne isključuje nijedan rezultat analize sakramentara. Štoviše, ukazom na posebnosti istarskog područja podupire u potpunosti dobivene rezultate.

Od Tegernseea do bazilike sv. Tome apostola u Puli – mjesto uporabe misala

Molitve sv. Mauru, koji je očito svetac od lokalnog i regionalnog istarskog značenja¹⁹², upisane nakon što je knjiga bila dovršena, vode nas ka kulminaciji priče o svetačkom sloju tog kodeksa, naime k pokušaju uspostavljanja i objašnjenja misterioznog mjesta uporabe našega kodeksa.

Koja je veza između Tome apostola, sv. Nikole, Mihovila, Assumptio BMV i Maura? O kojem je crkvenom lokalitetu riječ?

Već smo ranije naglasili da kodeks nema nikakvih monastičkih obilježja. Dapače, doista je neuobičajeno da u prvom dijelu rukopisa – sekvencijaru – u potpunosti izostaje sekvenca u čast svetog Benedikta!

Na trag rješenja enigme vodi nas upravo slijed logičnog smještanja u kontekst triju molitvi u čast sv. Maura porečkoga, ali i ne tako davno otkriće najstarijeg potpunog misala iz 14. stoljeća koji je bio u uporabi u srednjovjekovnoj katedrali u Puli.

Autor je tog otkrića njemački povjesničar Bernhard Schimmelpfennig. On je na temelju komparativno-povijesne analize kalendara misala iz 14. stoljeća, pohranjenog danas u Augsburgu, u fondu “Stadtarchiv, Schätze 202”, došao do otkrića najstarijeg misala Pule, točnije, do najstarijeg misala koji je očito bio u liturgijskoj upo-

¹⁹⁰ Vidi Anton Hänggi i Pascal Ladner, *Missale Basilense saec. XI (Codex Gressly), Band I. i II.*, u seriji *Spicilegium friburgense, Texte zur Geschichte des kirchlichen Lebens*, Freiburg 1994., str. 59.

¹⁹¹ Vidi isto, str. 33.

¹⁹² Kalendar kodeksa Cod. Vat. 3806, na dan 21. XI., signalizira uz ime sv. Maura sljedeću dopunu: “In Hystria civitate sancti Mauri martyris”. Usp. *Martyrologium Adonis*, Romae 1745., str. 702. Usp. Delehaye, *Saintes d’Istrie et de Dalmatie*, str. 384.

rabi misnog bogoslužja katedrale u Puli, a na koju upućuju karakteristike kalendara koji se nalazi na početku kodeksa. Budući da rukopis ima rubriku "secundum consuetudinem romanae curie", Schimmelpfennig zaključuje da glede te rubrike "nije moguće odrediti porijeklo misala."¹⁹³ On pretpostavlja da je taj kodeks, napisan na području sjeverne Italije ili Istre, možda čak i u samoj Puli, a potom je u pulskoj katedrali bio u uporabi u misnom bogoslužju. Najvjerojatnije je odmah po nastanku bio nadopunjen kalendarom lokalnog, pulskog obreda.¹⁹⁴ U tom je kalendaru sv. Mavro porečki iznimno svečano slavljen, pa je njegovo ime upisano u kalendar Pule crvenom bojom, na dan 21. XI.¹⁹⁵ I statut pulske općine iz 15. stoljeća propisuje blagdan sv. Maurusa kao neradni dan.¹⁹⁶ Njegov je blagdan, osim u kalendarima Akvileje i Cividalea, i sastavni dio liturgijskoga slavlja obreda crkve u Trstu u 14. stoljeću.¹⁹⁷ Sveti je Maurus u Istri bio iznimno štovan. To dokazuje i činjenica da je, osim u samom Poreču, bio titular kapelice u Galižani.¹⁹⁸

Usporedbom kalendara srednjovjekovne Pule s najistaknutijim svetačkim imenima "šibenskoga" kodeksa dolazimo do frapantne podudarnosti veze među svetačkim imenima THOMAS APOSTOL-MICHAEL-NICOLAUS-BEATA MARIA-MAURUS. Naime, kako nam i TABLICA 4 svjedoči, sv. Toma apostol jest jedan od patrona katedrale u Puli. Njegovi su kopatroni Marija i Justus. "Vjerojatno je već od doba izgradnje katedrale u 6. stoljeću Marija slavljena kao kopatron katedrale i to blagdanom Uzašašća 15. VIII."¹⁹⁹ Istočno od katedrale sve do 17. stoljeća stajala je također u 6. stoljeću izgrađena bazilika sv. Tome apostola, koji se u srednjovjekovnoj Puli obilježava trima blagdanima:

- 1) glavnim blagdanom koji svečano ističe i "šibenski" kodeks, 21. XII., – blagdanom prijenosa iz Indije u Edessu;
- 2) blagdanom dana 3. VII., koji danas predstavlja prema kaledarskoj reformi Pavla VI. njegov glavni blagdan;
- 3) blagdanom posvete bazilike 1. X.²⁰⁰

Bazilika sv. Tome bila je glavna crkva za laike, stoga ne iznenađuje činjenica da je Toma apostol izabran za patrona grada i zazivan u trenucima nužne pomoći, primje-

¹⁹³ Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 354.

¹⁹⁴ Isto, str. 354. Opću povijest grada Pule vidi recentno u knjizi skupine autora *Tri tisućljeća mita i stvarnosti: tri tisuće godina povijesti Pule*, ur. Elmo Cvek, Pula 2005.

¹⁹⁵ Vidi isto, str. 362.

¹⁹⁶ Usp. Križman (prir.), *Statuta Communis Polae*, str. 116.

¹⁹⁷ Usp. CDI, sv. I, saecolo XIV: Calendario della sancta chiesa Tergestina.

¹⁹⁸ Marušić, *Kasnoantička i bizantska Pula*, str. 28.

¹⁹⁹ Isto, str. 367.

²⁰⁰ Schimmelpfennig ističe da se četvrti blagdan sv. Thomasa apostola – Prijenos u Ortonu godine 1258. u pulskom kalendaru ne komemorira.

rice u vrijeme velike kuge. Sve do 1657. godine stajala je u Puli, na području južno od današnje katedrale, crkva sv. Tome. Jedna od skica bazilike sv. Tome u Puli sačuvana je u katedralnom arhivu, na margini jedne stare tiskane knjige. Skica je datirana 5. svibnja 1571. i upućuje na mogućeg autora iste: "S. Tomaso di Pola l'anno 1571 ad 5. Maggio fatto in Pola per mano di F. M. M. C. di Pola".²⁰¹ Cleva pretpostavlja da je riječ o inicijalima franjevac konventualaca, jer je i cijela knjiga u kojoj se nalazi skica franjevačke provenijencije. Zadnji površinski ostaci bazilike sv. Tome u Puli nestali su 1812. godine.²⁰² Arheološkim istraživanjem dokazano je da je crkva sv. Tome bila građena u dva navrata. Najstarija je faza iz prve polovine IV. stoljeća. U istraživanju misala od Šibenika iznimno je važna činjenica da je, kako ističe Marušić, "u oltarnom grobu nađen oko godine 1860. jedan zlatni i srebrni relikvijarij koji se danas čuva u Beču (Kunsthistorisches Museum)."²⁰³ Najstarija crkva sv. Tome srušena je u V. stoljeću, a na njezinu je mjestu izgrađena velika trobrodna bazilika (21 x 50m) pravokutnog tlocrta koja je uključila u svoje začelje i dio začelja stare crkve.²⁰⁴

Na glavnom oltaru današnje katedrale u Puli postojao je sarkofag na kojem nalazimo natpis sa spomenom imena sv. Tome apostola.²⁰⁵

Statut pulskog kaptola iz godine 1428. nastao za vrijeme pulskog biskupa Domenica de Luschisa, sačuvan u kaptolskom arhivu Pula, počinje riječima koje upravo apostrofiraju ime patrona biskupije : "In Nomine Domini Nostri Jesu Christi, eiusque Gloriosae virginis Matris, protectorisque Nostri Apostoli Thomae, et totius Curiae triumphantis..."²⁰⁶

Hagiografija Istre svjedoči o velikom štovanju sv. Tome apostola²⁰⁷ i u ostalim dijelovima istarske regije. Naime, kult svetoga Tome apostola bio je prisutan i u Rovinju, u kojem je u srednjem vijeku postojala crkva (kapela?) sv. Tome, nedaleko od samog grada, sagrađena u razdoblju oko 538. – 611.²⁰⁸

Drugi istaknuti svetac, sv. Nikola, također je jedno od istaknutih svetačkih imena srednjovjekovne Istre, poglavito Pule. U samoj su srednjovjekovnoj Puli sv. Ni-

²⁰¹ Usp. Don Giovanni Canonico Cleva, *Notizie storiche del Duomo di Pola, Atti e Memorie della Societa Istriana di archeologia e storia patria*, fasc unico, I, Parenzo 1884., str. 30.

²⁰² Isto, str. 30.

²⁰³ Usp. Marušić, *Kasnoantička i bizantska Pula*, str. 49.

²⁰⁴ Isto, str. 50. Vidi figuralni kapitel iz prve polovine XI. stoljeća s prikazom sv. Tome, srebrni relikvijarij sv. Tome s apostolima te dio pregradne ploče i najstarije crkve sv. Tome u Puli prikazano u isto, str. 61–62.

²⁰⁵ Vidi Mario Mirabella Roberti, *Il Duomo di Pola, Quaderni, Guida di Pola*, n. 2, Pola 1943., str. 32. O dijelu povijesti bazilike sv. Tome vezanu za povijest današnje katedrale vidi u Cleva, *Notizie storiche*, str. 15–30.

²⁰⁶ CDI, IC, Anno 1428., str. 1–28.

²⁰⁷ O svetom Thomasu vidi i BHL 8136–8149, te CDI 3, S. 1220 Nr. 722 (1348).

²⁰⁸ Vidi Marušić, *Kasnoantička i bizantska Pula*, str. 23. Usporedi u istom radu i kartu s prikazom srednjovjekovnih istarskih crkava na str. 60.

koli bile posvećene dvije crkve, od kojih je i danas jedna sačuvana.²⁰⁹ Sv. Nikola je prisutan i u Banjolama kod Pule, mjestu u kojemu je postojala kapela posvećena sv. Nikoli.²¹⁰

Ime sv. Mihovila (Michael) u ovom kontekstu nas također vezuje uz istarsku regiju, poglavito uz grad Pulu. Naime u samoj je srednjovjekovnoj Puli istaknuto mjesto imao benediktinski samostan sv. Mihovila sagrađen na Vrh, kod Pule.²¹¹ Trobrodna bazilika sv. Mihovila bila je skupa s kapelom sv. Klementa u srednjem vijeku sastavni dio samostana. Opatija sv. Mihovila u Puli propala je godine 1458.²¹²

Osim u samoj Puli, sv. Mihovil bio je titular jedne bazilike kod Vodnjana.²¹³

Konačno, na tragu spomenute skupine najistaknutijih svetačkih imena našega kodeksa, koja nas upućuju na lokalitet uporabe misala od Šibenika, nalazimo i na regionalno objašnjenje štovanja blagdana Blažene Djevice Marije, i to upravo u srednjovjekovnoj Puli. Naime, u samoj je srednjovjekovnoj Puli gradska bazilika bila posvećena Djevici Mariji.²¹⁴ Najstariji pulski kalendar slavi kao dan blagoslova katedrale 30. IX.: Dedicatio ecclesie sancte Marie maioris Polensis.²¹⁵ U "šibenskom" je misalu rubrika blagdana Uzašašća Marijina označena kao vrlo svečan blagdan, i to kao "NATIVITAS MARIAE, SOLLEMPNITATIS PACIS". Marija je, uz Tomu i Justusa, jedan od troje patrona katedralnog prostora Pule.²¹⁶ Marijina bazilika u Puli sagrađena tijekom VI. stoljeća predstavlja najeklatantniji primjer onoga što Marušić naziva "zlatnim dobom bizantske vladavine" u isto vrijeme kada se u Poreču podiže kompleks Eufrazijeve bazilike.²¹⁷

Marija je titular i većeg broja ostalih crkava u srednjovjekovnoj Istri. U Balama je primjerice bazilika bila posvećena Djevici Mariji.²¹⁸

Kao potvrdu prethodnih hipoteza, posredno svjedočanstvo liturgijskoga slavlja u katedrali srednjovjekovne Pule jest napis u drugoj knjizi Statuta pulske općine iz godine 1431.²¹⁹ Na fol. 101–103, pod naslovom "De stationibus non aperiendis

²⁰⁹ Usp. isto, str. 23, 54–56.

²¹⁰ Isto, str. 46–47.

²¹¹ Isto, str. 39.

²¹² Vidi Nežić, Istarski sveci i blaženici, str. 270.

²¹³ Vidi D. Rismondo, La primitiva chiesa di S. Michele di Bagnole, *Atti e Memorie*, Vol. XXIV, Poreč 1908.

²¹⁴ O pulskoj katedrali vidi Mirabella Roberti, *Il Duomo di Pola*; Dagobert Frey, *Der Dom von Pola, Jahreshefte des Kunsthistor. Inst. der Z.-K.*, HF. I–IV, Wien 1914.; A. Gnirs, *Grundrissformen istrischer Kirchen aus der Mittelalter*, *Kunsthistorisches Jahrbuch der Z. K.*, Bd. VIII., Wien 1914.

²¹⁵ Vidi Schimmelpfennig, *Heilige kennen keine Grenzen*, str. 360.

²¹⁶ Isto, str. 367.

²¹⁷ Vidi Marušić, *Kasnoantička i bizantska Pula*, str. 21.

²¹⁸ Vidi tlocrt crkve u isto, str. 13.

²¹⁹ Vidi Križman (prir.), *Statuta Communis Polae*, str. 114–116.

diebus dominicis et festivis infrascriptis usque ad horam tertiam” propisuju se kazne svima koji otvaraju radnje u propisane nedjelje i blagdanske dane, sve do treće ure.²²⁰

Uz kalendarski pregled neradnih blagdana u Puli u Statutu se navodi da svatko tko se usudi u propisane dane raditi treba platiti “općini pulskoj za kaznu dvadeset solda po svakome danu i za svaki put, od čega neka polovica pripadne tužitelju, i neka svatko smije tužiti”.²²¹ O kojim blagdanima je riječ i koje su njihove konkordance s profilom sanktorala “šibenskoga” kodeksa?

Iz Statuta grada Pule iz 15. stoljeća proizlazi da su, uz lokalne i regionalne svece poput sv. Germana, sv. Vitalisa, sv. Vida, sv. Theodora, sv. Dmitra, sv. Bazilija,²²² sv. Bartula, Kristofora, sv. Felicite, upravo prethodno apostostrofirani blagdani Tome, Nikole, Mihovila, Maura i Marije, svečano štovani u srednjovjekovnoj Puli, i to redom liturgijske godine: Assumptio Beatae Mariae Virginis, Sancti Michaelis, Sancti Mauri, Sancti Nicolai, Sancti Thomae apostoli.²²³

Zaključne spoznaje

Iako je “šibenski” glazbeni kodeks od 1895. bio predmetom medievističke i muzikološke analize hrvatskih autora, činilo se nužnim proniknuti upravo u najstariji sloj tog rukopisa – u sakramentar kao polazišnu točku komparacija podudarnosti istaknutih svetačkih imena u svim njegovim dijelovima.

Metoda koju je svojedobno apostrofirao Felix Heinzer dokazala se funkcionalnom. No sâmô iščitavanje i opis liturgijskih tekstova i napjeva nisu dovoljni za razumijevanje okolnosti u kojima je knjiga nastala. Potrebno se naime čini razumjeti kulturnu geografiju jednog određenog područja, tj. “kontekste nastanka i primjene” jedne liturgijske knjige, te detektirati način na koji je svaka pojedina knjiga *funkcionirala* u svom vremenu.²²⁴

Polazište ovog istraživanja bila je zapravo komparacija rukopisa s normativnim liturgijsko-glazbenim knjigama rimske “Einheitsliturgie”, ali i intenzivno traganje za detaljima njegove distinkcije – onim što Heinzer naziva “smislenom ravnotežom između ukupne perspektive i prepoznavanja detalja”.²²⁵ Upravo je to odstupanje i profilaci-

²²⁰ Isto, str. 114.

²²¹ Isto, str. 115.

²²² Na velikom oltaru katedrale u Puli nalazio se sarkofag s relikvijama sljedećih svetaca: “santi Fiore, Demetrio, Basilio e del. s. Salomone, re d’Ungheria.” Usp. Mirabella Roberti, *Il Duomo di Pola*, str. 20.

²²³ Isto, str. 116.

²²⁴ Usp. Heinzer, *Zur Beschreibung liturgischer Handschriften*, str. 2.

²²⁵ Isto, str. 4.

ja vlastitih posebnosti bila ključna za novu spoznaju da mjesto nastanka i primjene te knjige nisu isti lokaliteti.

Kristalizacija vodećeg svetačkog imena sv. Tome apostola, pulskog patrona, kojemu je u čast skladana potpuno nova sekvenca namijenjena pjevanju nakon aleluje u misnom slavlju njegovih blagdana, uzajamni suživot južnonjemačkih, akvilejskih i regionalnih istarskih svetačkih imena u sanktoralu uza svjesnu distinkciju lokalnog sveca poput sv. Nicefora, naveli su nas na trag mogućeg objašnjenja svih onih različitih slojeva liturgijskih tradicija i načina na koji je ta specifična liturgijska knjiga mogla funkcionirati u svojoj povijesnoj perspektivi.

Naime, kako je u vrijeme nastanka kodeksa koji je predmet ovog rada crkva u Istri pod jurisdikcijom franačke patrijaršije Akvileje,²²⁶ poput same Akvileje, bila otvorena južnonjemačkim utjecajima,²²⁷ tragati je trebalo za vezama, točnije za primjerima takozvanog "kulturnog transfera" jedne njemačke liturgijske tradicije na ovim prostorima.²²⁸

Otkrićem dvaju različitih konteksta te liturgijske knjige – skriptorija Tegernsee, u kojem je producirana, i pulske bazilike sv. Tome, kojoj je bila najvjerojatnije namijenjena, dobiva gotovo stotinu godina stara povijest istraživanja tog vrijednog srednjovjekovnog glazbenog rukopisa svoj epilog. Time rukopis postaje primjer najstarijeg sakramentara pisanog za srednjovjekovnu Pulu, te, istodobno, dragocjeni dislocirani "izvozni komad" (*Exportstück*) uglednog bavarskog skriptorija Tegernsee, svjedočeci tako, između ostalog, i o transalpinskoj pozadini dijela glazbeno-liturgijskog repertoara patrijaršije Akvileja, ali i istarskih dijeceza pod njezinom jurisdikcijom.

²²⁶ Usp. Franjo Šanjek, Crkva i kršćanstvo, u: *Hrvatska i Europa, kultura, znanost i umjetnost*, sv. I., srednji vijek (VII – XII. stoljeće), Ivan Supićić (ur.), Zagreb 1997., str. 220. Sergio Tavano, *Il Patriarchato da Aquileia a Venezia, Storia e arte del patriarcato di Aquileia, Antichità altoadriatiche XXXVIII*, Udine 1992., str. 146.

²²⁷ Usp. Tavano, *Aquileia christiana*, str. 43.

²²⁸ Usp. Giulio Cattin, *La tradizione liturgica aquileiese e le polifonie primitive di Cividale, Le polifonie primitive in Friuli e in Europa. Atti del congresso internazionale Cividale del Friuli, 22–24 Agosto, 1980*, ur. Cesare Corsi i Pierluigi Petrobelli, *Miscellanea musicologica* 4, Roma 1989., str. 120–121.

Tabela 1
 Franačko-galski sloj svetaca iz Sakramentara

Datum	Svetac	"Šibenik"	Proven.	Pula	Akvileja	Cividale	Freising	Zadar	Split Ven V. 154	Seeon Tegernsee	Regensburg – biskupija	Celazijansko -gregorijanski sakramentari
1. X.	Germanus	+	Auxeree	+		+	+	+	-		+	+
1. X	Remigius	+	Reims	+		+	+	+	-		+	+
1. X	Vedastus	+	Arras	+		+	+	+	-		+	+

Tabela 2
 Južnonjemački sveci Sakramentara

	Svetac	"Šibenik"	Cividale	Pula	Salzburg	Freising	Zadar	Split	Seeon Tegernsee	Regensburg
8. IX.	Corbinian	+				+ 8. IX. patron	+ 20. XI.	-		+
8. VIII	Afra	+	+	+		+		-		+
17. IX	Lantberto	+					+	-	+ patron Seeona	+

Tabela 3
 Regionalni sjevernotalijanski i akvilejski sveci Sakramentara

Datum	Svetac	"Šibenik"	Akvileja	Cividale	Pula	Salzburg – nadbiskupija	Freising – biskupija
12. VII.	Hermagorae et Fortunati	+	+	+	+		
12. VII.	Margarethae virg. (eodem die)	+		20. VII	+* 13. VII. Sanctae Margarethae virginis et martyrum Svecano slavije	+ 12. VII	
7. VIII.	Donatus	+		+* Patron 21. VIII	+ 7. VIII.		

Tabela 3a
 Regionalni sjevernotalijanski i akvilejski sveci – nastavak

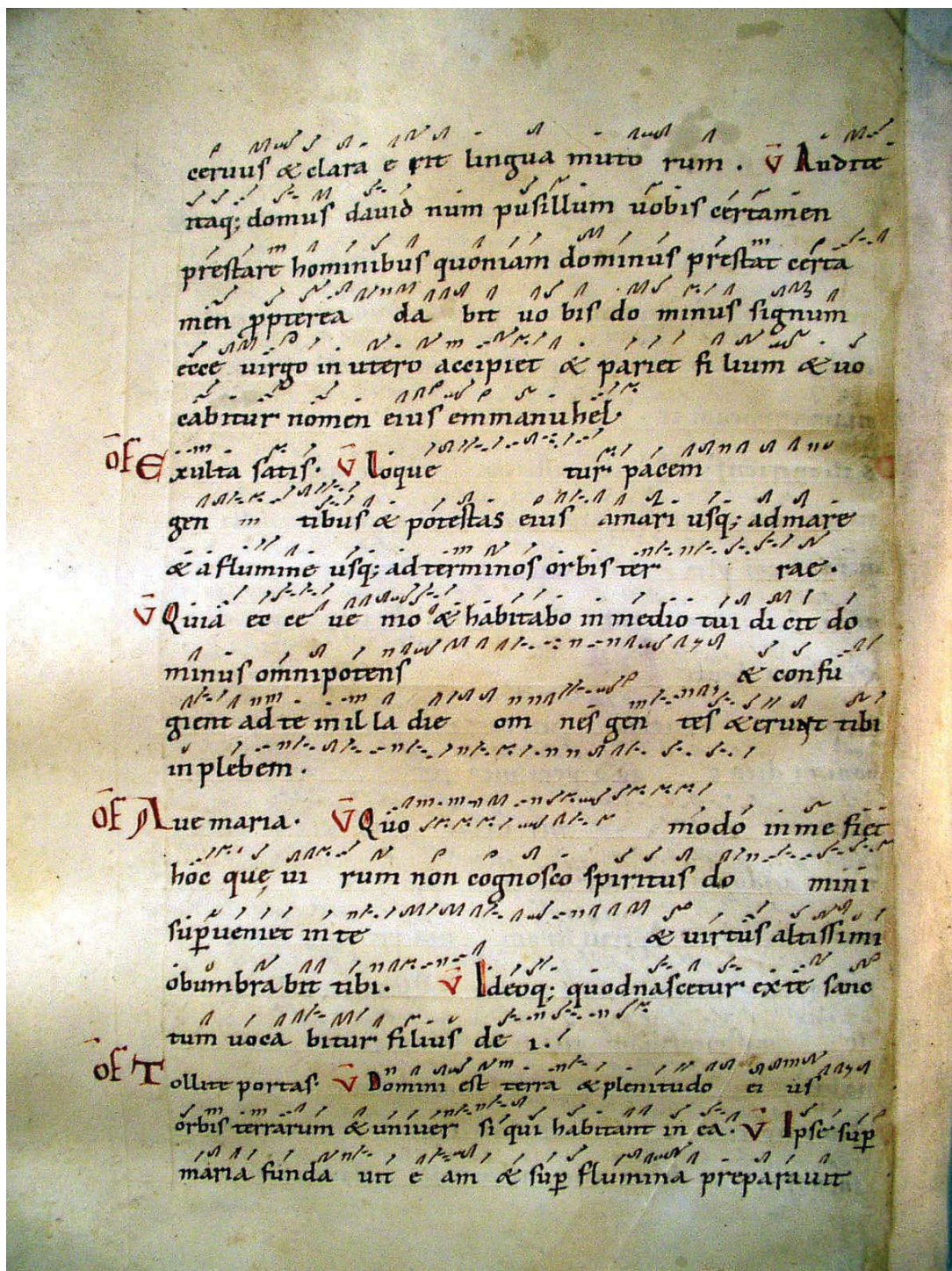
Datum	Svetac	"Šibenik"	Zadar	Split	Seeon Tegernsee	Regensburg – biskupija	Celazjansko – gregorijanski sakramentarij	Festa Hungariae – madarski sanktorali
12. VII.	Hermagorae et Fortunati	+		+			+	
12. VII.	Margarethae virg. (eodem die)	+	13. VII.	13. VII.				13. VII. Festa peculiariae Hungariae
7. VIII.	Donatus	+	+	+		+ kasniji dodatak u kalendaru	+	

Tabela 4
 Tabela prikaz najvažnijih svetaca "šibenskog" kodeksa i njihova prisutnost u talijanskim i njemačkim izvorima

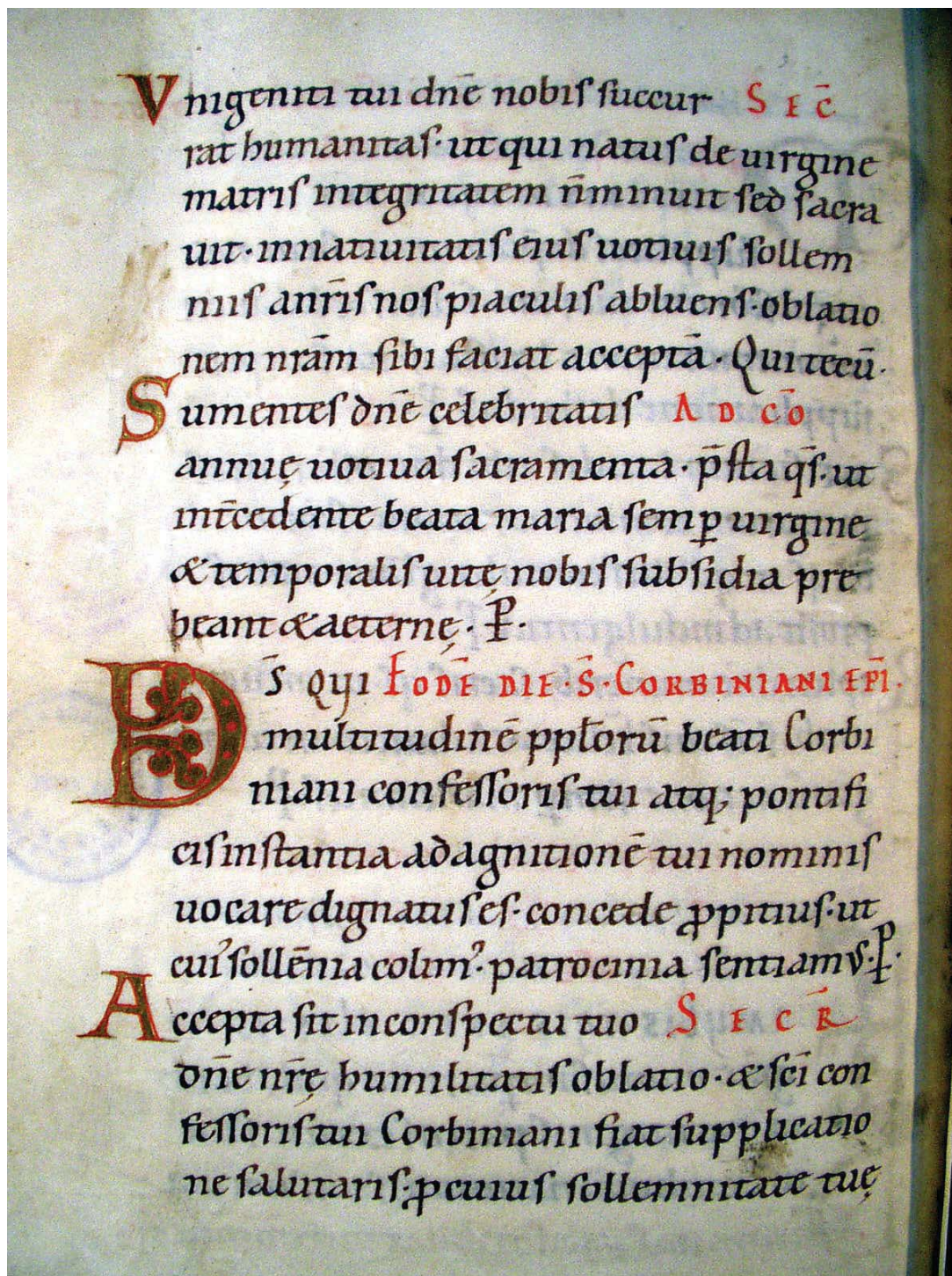
Datum	Svetac	Sacramentar	Sequentiar	Akvileja	Cividale	Pula	Salzburg	Freising	Zadar	Split	Seeon Tegernsee	Regensburg
21. XII	Thomas Apostol	+	+	+	+	+* Patron biskupije	+	+	+	+	+	+
15. VIII.	BMV Assumptio	+	+	+	+	+* 30. IX Dedicatio ecclesiae s. Mariae maioris Polensis	+	+	+	+	+	+
6. XII.	Nicolai	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
29. IX.	Michael	+	+	+	+	+* Dedi- catio basi- licae sancti Michaelis archangeli	+	+	+	+	+	+
21. XI.	Mauri mart.	+ Dodatak na kraju rukopisa		+	+	+* Biskup Pa- renzo/Pula				+ 15. I. Mauri abbatis		

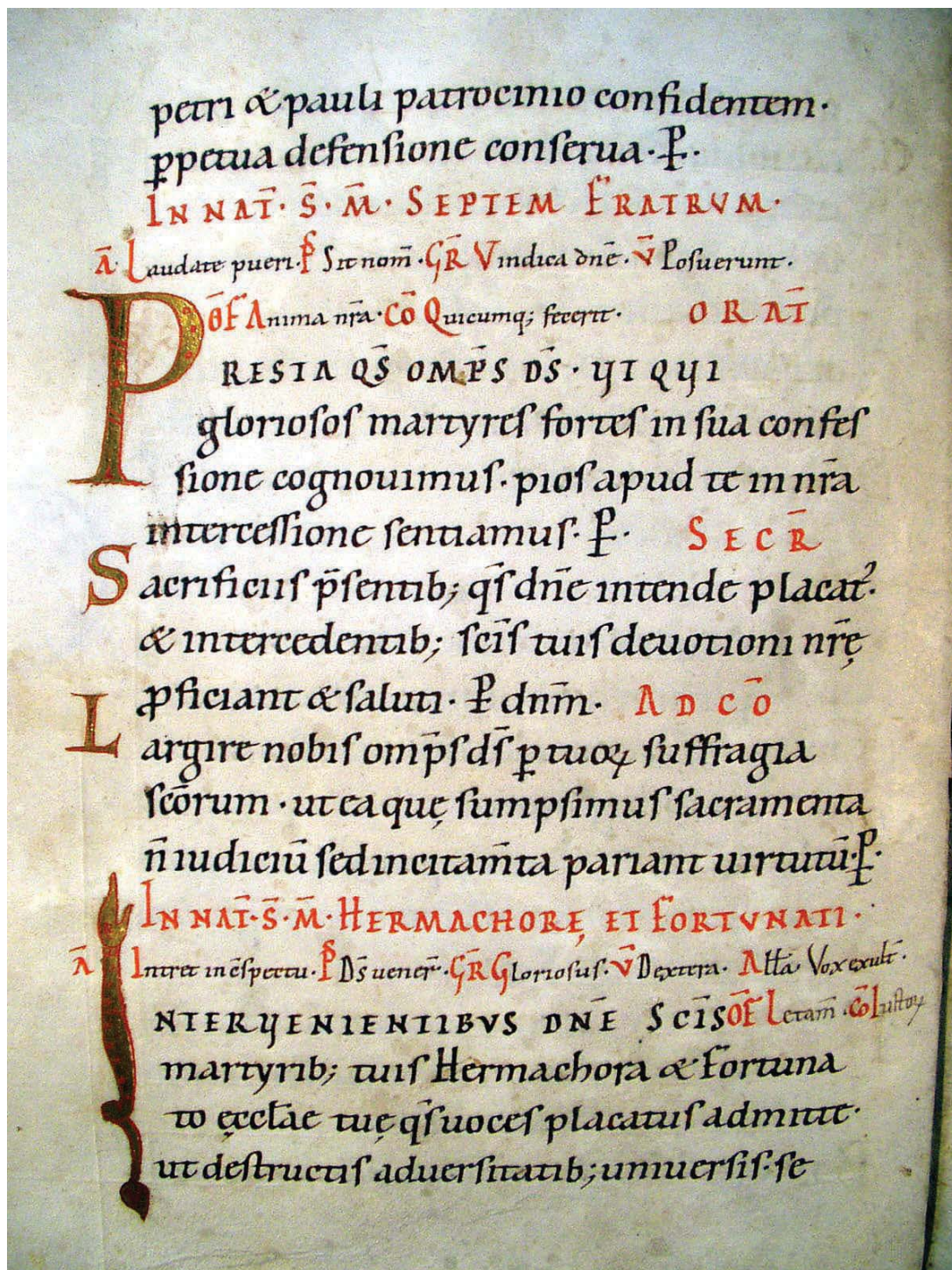
FAKSIMIL 1: Vitičasti inicijal šibenskog kodeksa, tip pisma i iluminacije, tip notacije

FAKSIMIL 2: Slika notacije iz ofertorijala

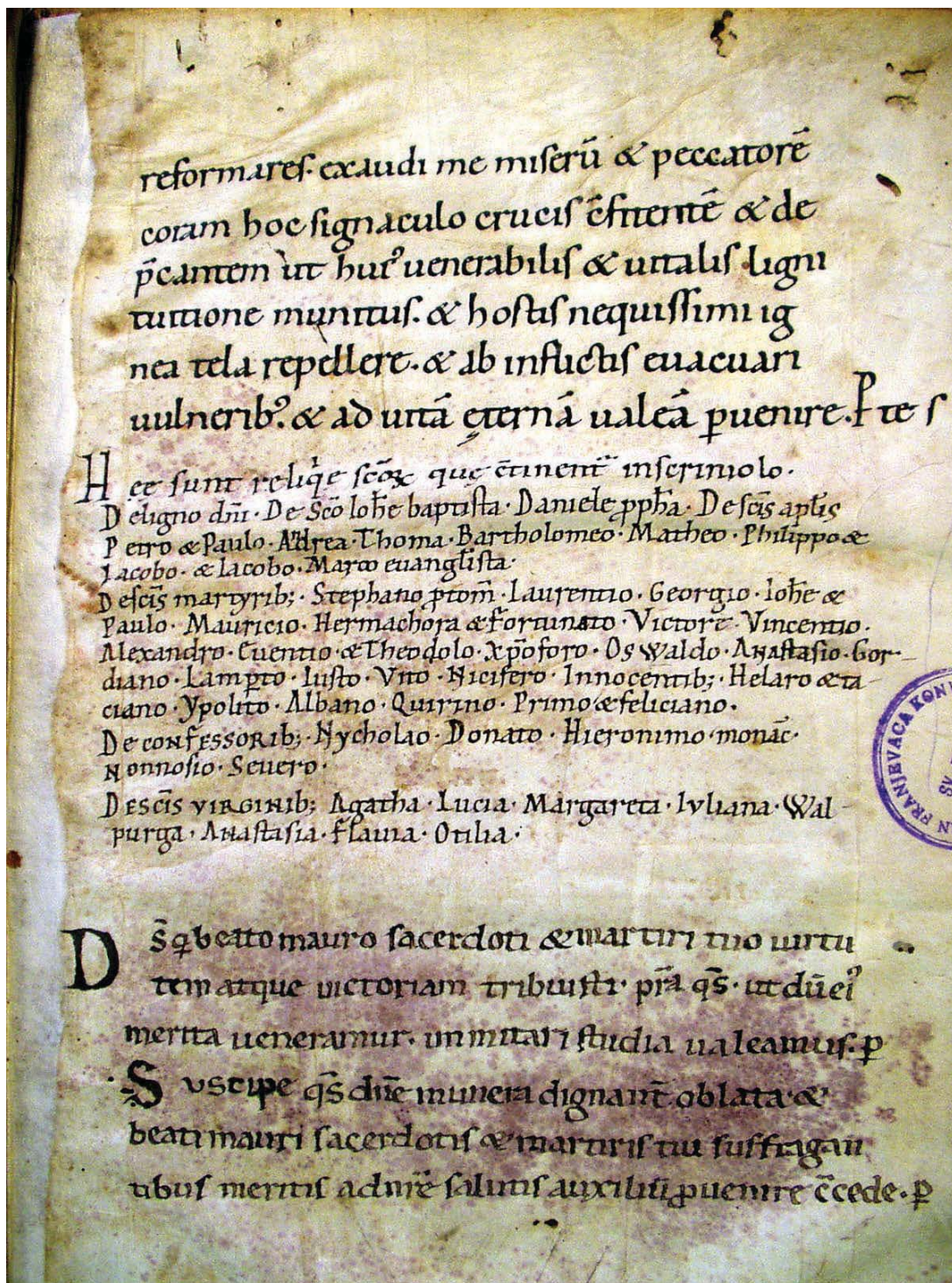
FAKSIMIL 3: Molitve blagdana sv Corbiniana, patrona dijeceze Freising

FAKSMIL 4: Molitve blagdana sv. Hermagore i Fortunata

FAKSIMIL 5: Blagdan sv. Tome apostola u Sakramentaru

FAKSIMIL 6: Popis relikvija

Hana Breko Kustura

The Oldest Sacramentary of Medieval Istria from 1050 within the Context of European Liturgical Codices

Summary

The oldest sacramentary of medieval Istria is a part of the eleventh-century missal that is at present kept in the Convent of Franciscan Conventuals in Šibenik. In the professional literature it has been referred to up to the present day as the *Liber sequentiarum et sacramentarium* of Šibenik. The author presents arguments for dating the manuscript to 1050, which are based on the analysis of the Carolingian minuscule in which the codex has been written and the characteristics of its neumatic notation and illuminated initials, pointing to the technique of one of the most productive scriptoria of the eleventh century – that of the Tegernsee scriptorium.

Based on the method of hierarchical analysis and comparative sondage of the saints mentioned in the sanctorale, which was presented by the German liturgist Felix Heinzer in 1984 – starting from the most prominent saints' names (Ger. *Leitheiliger*), through to regional and local ones – the author comes to new conclusions regarding the place of its origin and possible use.

The name of the leading saint, St. Thomas the Apostle, patron saint of the Diocese of Pula, is written in gilt majuscule letters in prayers, the beginning of the prayer in his honour is decorated with great curly initials, and the special chant of the appertaining sequence is noted with adiaستمatic neumatic notation of the Einsiedeln type in the sequentiary of this manuscript book.

The author argues for the hypothesis of the place in which the codex was written by means of a comparison of the saints' names of the sanctorale of this codex with the feasts of saints prescribed by the oldest extant calendar of medieval Pula (from the fourteenth century), which was recently found in Augsburg.

The sacramentary of the Šibenik codex belongs to the "Gregorian Romano-German" type of sacramentary, in which, besides the basic corpus of Roman saints, there may be found also a layer of liturgical celebration of typical southern German saints, saints of the Patriarchate of Aquileia and in the first place a whole layer of saints' names particular to Istria. Such a picture of the sacramentary, testifying to the appropriation of different saintly cults belonging to divergent European regions, is one of the characteristics of the liturgy of medieval Pula. It is in full concordance with the recent conclusion of the historian Bernharda Schimmelpfenniga, who described it with the syntagm "dissolver of different traditions of saintly cults."

Key words: Šibenik, Pula, liturgical books, *Liber sequentiarum et sacramentarium*, scriptorium Tegernsee, the Early Middle Ages.